

MLADI – **obrazovani i nezaposleni**

Zašto je nezaposlenost
mladih tako visoka u BiH
i kako je riješiti?

Impresum

Naslov: MLADI – obrazovani i nezaposleni: Zašto je nezaposlenost mladih tako visoka u BiH i kako je riješiti?

Naslov djela na engleskom jeziku: Young, Educated, and...Unemployed: Why is Youth Unemployment so High in Bosnia-Herzegovina and What to Do About It?

Izdavač:

Institut za razvoj mladih KULT

Za izdavača:

Jasmin Bešić

Autorica:

Jasmina B. Chauvin

Prijevod:

Amar Hadžidedić

Tamara Butigan

Lektorica:

Vanja Veljković

DTP:

Peda Kazazović

Štampa:

Amos graf d.o.o. Sarajevo

Tiraž: 300

Sarajevo, 2014.

Uumnožavanje i besplatna distribucija knjige dozvoljena je uz pisano odobrenje izdavača.

Nije dopušteno mijenjanje bilo kojeg dijela sadržaja publikacije.

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka

Bosne i Hercegovine, Sarajevo

331.56-053.81(497.6)(049.5)

CHAUVIN, Jasmina

Mladi - obrazovani i nezaposleni : zašto je nezaposlenost mladih tako visoka u BiH i kako je riješiti? / Jasmina B. Chauvin ; [prijevod Amar Hadžidedić, Tamara Butigan]. - Sarajevo : Institut za razvoj mladih Kult, 2014. - 61 str. : graf. prikazi ; 25 cm

Prijevod djela: - Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-1946-8-9

COBISS.BH-ID 21300486

Jasmina B. Chauvin

Mladi – obrazovani i nezaposleni

Zašto je nezaposlenost
mladih tako visoka u BiH
i kako je riješiti?

Sarajevo, 2014.

Sadržaj

Izvršni pregled	8
I. UVOD	9
II. PREGLED RELEVANTNE LITERATURE I TEORIJA TRŽIŠTA RADA	11
Napomene o podacima i definicijama	12
III. HISTORIJA NEDOSTATKA POTRAŽNJE	
Historijska pozadina	13
Devedesete i rat u BiH	14
Oporavak i trenutna kretanja na tržištu	15
Učešće, zaposlenost, nezaposlenost	16
Gdje je krivac? Priča o nedostatku potražnje	17
Vrsta i kvaliteta potražnje za radom	19
IV. DOKAZI SA STANOVIŠTA POTRAŽNJE	
Sastav nezaposlenih po spolu i dobi	21
Sastav nezaposlenih po nivou i trajanju obrazovanja	21
Model vjerovatnoće zapošljavanja	23
Ostala objašnjenja o pitanju ponude – šta znamo o traženju posla u BiH?	27
Imaju li mladi visoke uvjetne plaće?	29
V. OSTALE STRUKTURNYE RIGIDNOSTI – PLAĆE, TROŠKOVI KOJI NISU U SKLOPU PLAĆE, GEOGRAFSKI POLOŽAЈ	
Jesu li plaće previsoke?	30
Jesu li bitni ostali troškovi rada i rigidnosti?	31
Koja je uloga geografskog položaja?	31
VI. POLITIČKA POZADINA	
Politički kontekst i ograničenja za makro strategiju	33
VII. PREPORUKE ZA POLITIKU BUDUĆNOSTI	34
VIII. ZAKLJUČAK	37
Prilog I	42
Prilog II	47
Prilog III	51

Izvršni pregled

Nezaposlenost mladih veliki je problem u BiH. Većina službenih podataka pokazuje da BiH ima najvišu stopu nezaposlenosti mladih u svijetu. Mnogi su istraživači i politički analitičari, pokušavajući odrediti uzroke lošeg stanja na tržištu rada u BiH, pronašli brojne probleme i ograničavajuće uvjete. Ipak, ostaje pitanje – koji je od tih ograničavajućih uvjeta najzbiljniji i koja praktična politička rješenja stoje na raspolaganju Ministarstvu civilnih poslova Bosne i Hercegovine?

Ovaj rad je pokušaj razjašnjavanja makropitanja nezaposlenosti mladih u BiH proučavanjem mikropodataka iz tri nedavno provedene ankete na nivou domaćinstava. Krajnji cilj je pronaći 'glavnog krvca ili krvce' za loše stanje na tržištu rada. Rezultati pokazuju da na tržište djeluje više silnica: nedostatak potražnje, nedostatak pojedinih vještina unutar ponude na tržištu, neoptimalan način potrage za poslom, rigidnost plaća te druge strukturne rigidnosti. Ipak, većinu uzroka ovakvog stanja na tržištu nalazimo na potražnoj strani. Proizvodni kapaciteti BiH trenutno su jednostavno nedovoljni da bi odgovorili na ponudu rada. Ovaj je 'deficit' kumulativni rezultat relativno slabe diverzificirane proizvodne strukture u socijalističkoj Jugoslaviji, uništenja privrede tokom rata i prelaska na tržišnu ekonomiju, koja predstavlja veliki izazov, kao i proizvodnju, koja još nije podignuta na nivo dovoljan da bi se zaposlila sva slobodna radna snaga. Uz to, pronašla sam uvjerljive pokazatelje da tokom tranzicije raste potražnja za vještinama iz tercijarnog sektora, te da su metode traženja posla neadekvatne. Ovi ograničavajući uvjeti s gledišta ponude rada samo su mali dio objašnjenja.

Postavlja se pitanje zašto institucije BiH nisu aktivnije odgovorile na problem visoke nezaposlenosti? U ovom radu iznosim neke od institucionalnih i političkih odlika BiH koje su je dovele u 'slijepu ulicu' zbog izrade makroekonomske strategije i strategije za razvoj tržišta rada. Zatim, predlažem niz jednostavnih mjera za poboljšanje stanja na tržištu rada koje su u drugim zemljama bile uspješne, a koje bi riješile neke od uzroka i simptoma nezaposlenosti mladih bez velikih institucionalnih ili političkih rizika.

I. Uvod

Bosna i Hercegovina je mala zemlja s vrlo problematičnim tržištem rada. Manje od jedne trećine od ukupno 3,5 miliona stanovnika aktivno je zaposленo. Prema većini mjerjenja ova zemlja ima jednu od najviših stopa nezaposlenosti u svijetu, koja je 2009. godine iznosila 24%.¹ Nisko učešće na tržištu rada i visoka stopa nezaposlenosti rašireni su u cijelom društvu, ali nesrazmerno više među mladima. Mladi (u dobi od 15 do 30 godina) čine pola nezaposlenih u BiH, te, uprkos vrlo niskoj stopi učešća na tržištu rada, imaju stopu nezaposlenosti od 38%.² Prema pokazateljima svjetskog razvoja, BiH ima najvišu stopu nezaposlenosti mladih u svijetu (Graf 2, Prilog).

Iako je važno napomenuti da se stanje posljednjih godina poboljšalo zahvaljujući kombinaciji manjeg broja mladih i stvaranja novih radnih mjesta, mora se naglasiti doseg i ozbiljnost ekonomske i društvenih izazova do kojih dovodi niska stopa zaposlenosti. Nizak omjer zaposlenih u odnosu na broj stanovnika dovodi do prepričanja društva i na nivou kućanstava i na nivou Vlade. Većina nezaposlenih izdržava se uz pomoć porodice, iako prema pokazateljima Ankete o potrošnji kućanstava iz 2007. godine, 94% kućanstava potroši cijelokupni godišnji prihod, a samo 6% je u mogućnosti uštedjeti dio prihoda iz prethodne godine.

Na makronivou finansiranja Vlada je u krizi jer doprinosi koje zaposleni i poslodavci uplačuju za penzijsko i zdravstveno osiguranje te druge novčane naknade nisu dovoljni za finansiranje novčanih naknada i isplata socijalne pomoći, koje su individualno male a imaju veliki broj korisnika. Jedna od direktnih posljedica ovakvog stanja je Stand-by aranžman s MMF-om, u koji je Vlada bila primorana stupiti u junu 2009. godine. MMF je osigurao oko 1,6 miliona dolara zajmova u zamjenu za fiskalne reforme koje uključuju "smanjenje redovnih troškova Vlade, reformu sistema socijalnih davanja, javne administracije i procese izrade i implementacije budžeta."³ Kao posljedica ovih zahtjeva, u BiH došlo je do rezova plaća u javnom sektoru, kao i do reforme sistema socijalnih davanja, uz znatan otpor političara i javnosti.

No, važno je shvatiti, iako su ustrajno visoke stope nezaposlenosti mladih veliki problem, iskorištavanje njihovog potencijala može biti snažan pokretač ekonomske i društvene napretka u Bosni i Hercegovini, naravno, ukoliko se tome pristupi nizom sustavnih mjera i strategija. Mladi u BiH relativno su visoko obrazovani. Od svih nezaposlenih

¹ Nezaposlenost procijenjena uz pomoć podataka Ankete o radnoj snazi iz 2009. g. Prema zvaničnoj statistici BiH, stopa nezaposlenosti bez uраčunatog neformalnog sektora iznosi 40%. U ovom radu će se, kad god je to moguće, upotrebljavati anketna statistika jer ona bolje predstavlja pravu sliku ekonomije.

² Ovaj rad će koristiti termin „mladi“ za dobnu skupinu 15-30 godina, a ne skupinu 15-24 godine (koja je češća u naučnim radovima na tržištu rada), jer se u BiH mladi u dobi od 15 do 30 godina susreću sa skoro istim problemima kao mladi u skupini 15-24 godine.

³ Međunarodni monetarni fond, Bosnia and Herzegovina Request for Stand-By Arrangement, June 17, 2009. Prilog I, Tabela 1 pokazuje izdvojene ekonomske indikatore MMF-a za BiH.

mladih više od 85% ima barem 2-3 godine stručne srednje škole, što znači da su se ukupno školovali 10-13 godina. Mnogi vladaju stranim jezicima, uključujući engleski i njemački, a stopa korištenja interneta (oko 35 od 100 osoba) "daleko je iznad stope zemalja sa srednje visokim bruto nacionalnim proizvodom, pa čak i zemalja na prijelazu sa srednjeg na visoki BNP. Ipak, danas u BiH 82% mladih po završetku srednje i visoke stručne spreme ne ide na posao nego na biro za zapošljavanje. Stoga je potencijal mladih generacija da doprinesu ekonomskom razvoju trenutno u padu.

Uzimajući u obzir očite faktore, začuđuje činjenica da trenutno nema nikavog okvira ili koordinirane politike usmjerenе ka zapošljavanju mladih. S izuzetkom nekoliko manjih projekata međunarodnih i nevladinih organizacija, ovaj se problem uglavnom zanemaruje. Uz to, nijedan organizirani pokret ili stranka koju vode mladi ili neki drugi članovi društva ne vrši pritisak da se promijeni smjer u kojem se BiH kreće; iako se na nezvanične načine mladi glasno bune protiv nedostatka prilika za zapošljavanje. Ovakav nedostatak organiziranog djelovanja postoji baš zato što ovaj problem nije dovoljno dobro objašnjen jer su anketni podaci o zaposlenosti postali dostupni tek nedavno. Još jedan izazov je stepen federalizma i političke decentralizacije BiH. Ekstremna fragmentacija i decentralizacija vlasti na regione otežava koordiniranje u slučaju pojave makroproblema kao što je nezaposlenost. Nапослјетку, mladi u BiH, u kontekstu novonastale demokratije, možda još nisu uspostavili organizacijske kapacitete i resurse niti imaju institucionalnu i historijsku svijest o građanskom aktivizmu, koja bi im olakšala zastupanje svojih interesa pred vlastima. Ako se takav nesrazmjer ne riješi, ova će se zemlja teško pokrenuti naprijed i približiti nivou ekonomskog razvoja sličnih zemalja u Južnoj i Istočnoj Europi i EU. Zatim, u državi u kojoj se očekuje da će se već mala populacija (procijenjena na 3,5 miliona 2007. godine) dodatno smanjiti za 13% do 2050. godine zbog niske stope prirodnog priraštaja i visoke stope migracije. Ovakva neiskorištenost potencijalne radne snage ozbiljna je prepreka trenutnom i budućem rastu i razvoju.

Cilj ove studije je demistificiranje problema nezaposlenosti mladih u BiH i davanje prijedloga mogućih načina djelovanja. Uvezši u obzir jedinstvenu historiju BiH – njen položaj u bivšoj Jugoslaviji, rat i kasniji oporavak – ova studija će pokušati pronaći koji je najveći uzrok za ustrajnu nezaposlenost, pogotovo među mladima u BiH. Uvažavajući činjenicu da je položaj mladih posljedica općih uvjeta na tržištu rada u BiH, ovaj rad će se naročito usredotočiti na perspektivu mladih, jer su oni najveći dio stanovništva zahvaćen ovim problemom, a i najveći dio rješenja.

Kako bi se pronašao glavni uzrok nezaposlenosti, ova studija će sistematski procijeniti je li nezaposlenost primarno problem ponude i potražnje (uključujući malu potražnju za radnom snagom, demografsku tranziciju, šokove, vještine) ili rigidnosti cijena rada (plaće i ostali porezi i doprinosi). Cilj analize je rasvjetljavanje ključnih područja na koja bi Vladine mjere imale najveći utjecaj i na koje treba fokusirati oskudne resurse.

Ostatak rada je organiziran na sljedeći način: Sekcija II daje kratak pregled o tržištu rada, pruža teoretski kontekst za diskusiju i uvodi podatke iz anketa. Sekcije III-V koriste anketne podatke kako bi se sistematski procijenilo leži li krivnja u neusuglašenosti ponude i potražnje na tržištu rada (sekcije III i IV), rigidnosti plaće i drugih troškova rada, strukturalnim rigidnostima, ili geografskim rigidnostima. Sekcija VI daje pregled institucijskih mogućnosti i ograničenja u rješavanju ovog problema. Na osnovu rezultata i relevantnog međunarodnog iskustva, sekcija VIII daje nekoliko prijedloga mogućih mjera koje Vlada BiH može poduzeti. Sekcija VIII iznosi zaključke.

II. Pregled relevantne literature i teorija tržišta rada

Ova analiza problema nezaposlenosti mladih u BiH koristit će okvir koji su stvorili tržišni ekonomi u pokušaju da pronađu uzroke nezaposlenosti. U klasičnoj ekonomskoj teoriji nezaposlenost je rezultat rigidnosti zbog kojih su stvarne plaće iznad nivoa ekvilibrijuma (pone zaposlenosti). U teoriji, kada bi tržišta bila savršena, nezaposleni bi smanjivali visinu plaća sve dok ponuda ne bude jednaka tražnji. "Teorije nezaposlenosti se stoga mogu svrstati prema načinu na koji objašnjavaju neuspjeh ovog mehanizma" (Romer, 2006).

Postoji nekoliko relevantnih teorija koje objašnjavaju zašto nekada ne dolazi do prilagođavanja plaće. Među klasičnim objašnjenjima zašto se plaće ne smanjuju dovoljno da se raščisti tržište rada su zakoni koji propisuju previsoku minimalnu plaću i rigidne troškove doprinosa i poreza na rad. Na ovo objašnjenje nastavljaju se modeli nadnica efikasnosti, prema kojima se plaće ne smanjuju jer u tom slučaju radnici ne bi ulagali dovoljan napor (Romer 2006, Summers 1988) i teorije koje pretpostavljaju da postoji dvojno tržište rada gdje "insajderi" (obično članovi sindikata u javnom sektoru) kroz kolektivnu pregovaračku moć sprječavaju prilagođavanje cijena i raščićavanje tržišta (Romer, 2006). Ovom pretpostavkom se često objašnjava pojavljivanje neformalne ekonomije u kojoj formalna pravila o plaćama nisu obavezujuća. Manje su uspješni u objašnjavanju zašto nezaposlenost ustraje uprkos postojanju neformalne ekonomije značajnih razmjera.

Drugi modeli, koji se obično nazivaju modelima prirodne stope, visoku stopu nezaposlenosti smatraju prirodnom posljedicom tržišta rada u kojem radnici stalno ulaze i izlaze, te se nezaposlenost javlja jer je potrebno vrijeme da im se nađe odgovarajući posao. U ovim modelima potrage neusklađenost vještina, loša infrastruktura za traženje posla, mala geografska mobilnost, ili značajna demografska tranzicija mogli bi objasniti zašto nezaposlenost uporno ostaje visoka. Unutar ove kategorije možemo razmotriti i teorije visokih uvjetnih plaća do kojih dolazi kad osobe koje imaju druga primanja (beneficije, prihodi iz inostranstva) u prosjeku duže traže posao koji bi im pružio barem uvjetnu platu. Ovi modeli dobri su za objašnjavanje kratkoročnih i srednjoročnih frikcijskih nezaposlenosti, ali ne i za objašnjavanje dugoročne nezaposlenosti.

Konačno, nezaposlenost može biti i rezultat cikličnih efekata. Ovdje se nedostaci u domaćoj agregatnoj potražnji ili stranoj potražnji za izvozom (naprimjer, zbog neuravnoteženosti stvarnog deviznog kursa) smatraju glavnom nezavisnom varijabljom visoke stope nezaposlenosti. Uz to, promjenjivost stope zapošljavanja u javnom sektoru, promjene u relativnim troškovima rada i kapitala, ili iznenadne značajne promjene u ponudi radne snage (zbog migracije, demografskih promjena, promjena u stopi učešća) mogu dovesti do ciklične nezaposlenosti. Harris-Todaro model, naprimjer, pokazuje kako radnici koji iz ruralnih područja dolaze u urbana nadajući se višoj plaći povećavaju stopu nezaposlenosti (obično i rast neformalnog sektora). Ovi modeli pružaju dobra objašnjenja srednjoročne i dugoročne nezaposlenosti.

Razmotrivši ove modele, postaje nam jasno zašto je stopa nezaposlenosti viša za mlade. Minimalne plaće su češće ograničavajući uvjet za mlade, koji zbog nedostatka iskustva obično dobijaju niže plaće. Osobe koje prvi put učestvuju na tržištu najčešće ne budu „insajderi“ nego „autsajderi“ na dvojnom tržištu rada. Prema modelima potrage, mladi

često imaju nedostatne vještine (nevezane za jednu određenu profesiju) i manje informacija o slobodnim radnim mjestima, te slabije vještine za traženje posla. Mladi također mogu imati manje šanse za preseljenje, pogotovo ako je slaba ponuda prilika za smještaj. Ciklični modeli pokazuju da su mladi podložniji šoku ekonomske cikličnosti (O'Higgins, 1997).

Koji je od ovih modela relevantan za objašnjavanje visoke stope i dugoročnosti nezaposlenosti mladih u BiH? Važno je shvatiti da ovi modeli ne isključuju jedni druge i mogu zajedno postojati u vremenu i prostoru (Campante, 2009). Često je na djelu više njih. Stoga, kako ovaj rad bude primjenjivao te hipoteze na kontekst BiH, važno je imati na umu ne samo koji su problemi nego koji je od njih ograničavajući, to jest rješavanje kojeg problema bi donijelo najveći napredak. Kao što će rad pokazati, postoje dokazi koji upućuju na to da nekoliko silnica utječe na problem nezaposlenosti u BiH.

Napomene o podacima i definicijama

U većem dijelu analize rad će koristiti podatke iz tri ankete provedene na nivou kućanstava: Ankete o potrošnji kućanstava iz 2004. i 2007. i Ankete o radnoj snazi.⁵ Ovakve ankete u BiH se provode tek posljednjih nekoliko godina, stoga slični podaci iz prošlih godina nažalost nisu dostupni. No, ankete ipak predstavljaju bogat izvor mikropodataka: svaka od anketa iz 2004. i 2007. obuhvatila je više od 7.000 kućanstava (28.744 u 2004. godini i 24.334 osobe u 2007. godini).

Anketa iz 2008. godine obuhvatila je 28.774 osobe. No, korištenje podataka iz anketa primjereno je u slučaju BiH jer su zvanični podaci o tržištu rada ograničeni i nepouzdani, te ne obuhvataju značajnu skupinu koju čine osobe zaposlene u neformalnom sektoru. Još je važno napomenuti da su svi zaključci u radu podložni greškama procjene do kojih dolazi pri korištenju podataka iz anketa.

Jedan od najvećih izazova pri korištenju ovih podataka jesu razlike u definicijama i metodama uzorkovanja u Anketi o potrošnji kućanstava (APK) i Anketi o radnoj snazi (ARS); ove ankete različito procjenjuju veličinu populacije, radne snage, kao i broj zaposlenih i nezaposlenih. Najvažnija razlika je to da se podaci iz ARS-a oslanjaju na definiciju nezaposlenosti Međunarodne organizacije za rad, dok APK podaci koriste samoprocjenu nezaposlenosti. Razlike u definicijama dovode do različitih procjena; naprimjer, APK podaci za 2007. procjenjuju agregatnu nezaposlenost na 33%, dok ARS podaci, koji imaju užu definiciju, nezaposlenost procjenjuju na 29%. No, kako se vidi iz Tabele 3 u Prilogu, uopćeno gledano, ove procjene se ne razlikuju previše i ukazuju na slične trendove.

Ovaj rad će koristiti standardne termine i definicije opće prihvaćenih naučnih radova o tržištu rada. Populacija radne dobi odnosi se na osobe od 15 godina naviše (a ne od 15 do 64, ukoliko to nije naznačeno), također „radno sposobno stanovništvo“ je populacija koja spada u ovu kategoriju. Radno sposobno stanovništvo sastoji se od radne snage (zaposleni i nezaposleni) i neaktivne populacije. Zaposleni su oni koji rade, dok su nezaposleni oni koji ne rade, ali aktivno traže posao. Stopa zaposlenosti računa se kao omjer – zaposleni / radno sposobni. Stopa nezaposlenosti se računa kao omjer – nezaposleni / radna snaga. Naziv mladi koristi se za populaciju od 15 do 30 godina, osim ako nije drugačije naznačeno (a ne kao što je uobičajeno, od 15 do 24 godine).

⁵ Ankete o potrošnji kućanstava iz 2004. i 2007. provela je Agencija za statistiku BiH uz tehničku i finansijsku podršku Odjela za međunarodni razvoj Velike Britanije (DFID) i Nacionalnog Instituta za statistiku Italije (ISTAT). Ankete o radnoj snazi provode se od 2006. u skladu s preporukama i standardnim definicijama Međunarodne organizacije za rad (ILO) i Statističkog ureda Europskih zajednica (Eurostat).

III. Historija nedostatka potražnje

Historijska pozadina

Pri svakoj raspravi o nezaposlenosti u BiH mora se uzeti u obzir jedinstvena historija male, odnedavno nezavisne zemlje, koja se oporavlja od razornog rata i pokušava transformirati iz bivše socijalističke republike u tržišno-orientiranu ekonomiju. Do 1992. godine BiH je bila jedna od šest republika unutar Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. U sastavu SFRJ Bosna i Hercegovina bila je dio populacije od preko 22 miliona ljudi, s većim tržištem rada i produktivnim vrijednosnim lancem, u kojem su prvenstveni doprinos činili eksploracija mineralnih resursa, teška i obrambena industrija. Većina populacije bila je zaposlena u samoopskrbnoj poljoprivredi ili u firmama javnog sektora kojim su u jugoslavenskom radnom modelu upravljali radnici.

Suprotno uobičajenom mišljenju, ranih 1980-ih Jugoslavija je imala najvišu stopu registrirane nezaposlenosti u Evropi, što se kosilo s ciljevima njenog „tržišnog socijalizma“ (Woodward, 1995). Woodward, vodeći stručnjak za nezaposlenost u bivšoj Jugoslaviji, nazvao je ovaj fenomen socijalističke države s visokom i nezaustavljivo rastućom stopom nezaposlenosti „očitim paradoksom“. U pokušaju da se objasni fenomen nezaposlenosti u Jugoslaviji, formulirano je nekoliko teorija. Mnogi, uglavnom međunarodni posmatrači, krivili su sistem radničke samouprave, tvrdeći da je on poticao izbjegavanje zapošljavanja novih radnika kako bi se povećali prihodi radnika-vlasnika, te da je stvarao prividno malu cijenu kapitala koji je poticao supstituciju rada, ili da su plaće bile previše rigidne (Woodward).

No, kako tvrdi Woodward, ove teorije ne uzimaju u obzir važnost intenzivne migracije iz ruralnih u urbana područja u povećavanju stope nezaposlenosti. Tokom 25 godina, između 1957. i 1982. godine, ukupni neto rast broja ugovora o zapošljavanju iznosio je samo 0,52%. Dok je javni sektor, kojim su upravljali radnici, rastao (u prosjeku 4% godišnje), privatni (uglavnom poljoprivredni) sektor opadao je u prosjeku 3,1%. Radnici su hrlili u gradove i punili birole za zapošljavanje. Pošto je prespor tempo stvaranja radnih mjesta u industriji bio povezan sa sistemom društvene zaštite od nezaposlenosti i kulturološkim sistemom normi porodične i međusobne podrške, nezaposleni su imali sredstva za život, pa problem nezaposlenosti nije stvarao poseban politički pritisak.

Woodward također napominje da su postojale velike regionalne razlike u stopi nezaposlenosti, koja je u Sloveniji iznosila 1,8% a u Kosovu i Makedoniji 25%. Ove razlike su ustrajale jer su pojedini institucionalni i kulturološki faktori sprječavali mobilnost. Moguće je da su razlike koje su nastale kao posljedica toga dovele do slovenačkog proglašenja nezavisnosti i raspada Jugoslavije, kako ističe Woodward.

Tabela 1 Stopa nezaposlenosti po republikama i provincijama (postoci)⁶

	1960.	1965.	1970.	1975.	1980.	1985.	1990. *
Jugoslavija, ukupno	5.5	6.6	8.5	11.6	13.8	16.3	15.9
Manje razvijene regije							
Bosna i Hercegovina	4.2	5.2	7.4	12.9	16.6	24.4	20.6
Makedonija	11.5	15.6	21.9	26.8	27.9	27.6	22.9
Crna Gora	6.1	5.7	8.3	17.3	17.5	24.6	21.6
Kosovo	15.4	18.0	32.3	30.7	39.0	54.2	38.4
Razvijenije regije							
Slovenija	2.0	1.8	3.1	1.5	1.4	1.8	4.8
Hrvatska	5.6	6.1	4.9	6.0	5.7	7.9	8.6
Srbija	6.1	7.8	10.7	15.1	19.4	20.2	19.1

Izvor: Woodward, 1995.

* Procjena.

Devedesete i rat u BiH

Kao što se vidi u Tabeli 1, nezaposlenost u BiH 1990. godine iznosila je 20%, što je malo manje od današnje stope. Zanimljivo je istaknuti da je nezaposlenost 1990. imala mnoge od značajki koje ima i danas – bila je nesrazmerno visoka među ženama, mladima i nekvalificiranom radnom snagom. Naprimjer, 1985. godine 59,5% registriranih nezaposlenih imalo je manje od 25 godina (Woodward).

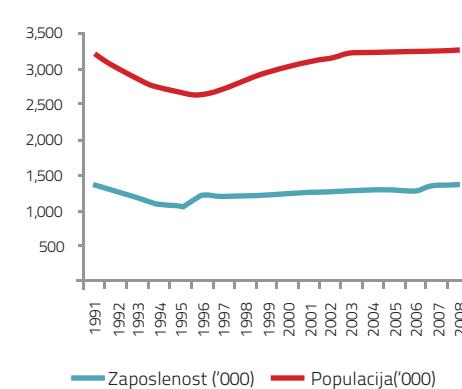
Raspadom Jugoslavije nezaposlenost u BiH se povećala. Nakon raspada došlo je do šestogog sukoba Bošnjaka, Hrvata i Srba, koji je trajao od 1992. do 1995. godine i u kojem je poginulo 100.000-110.000 ljudi, a 1,8 miliona je raseljeno. Veći dio infrastrukture i proizvodnih kapaciteta bio je oštećen i mnogo radnih mesta uništeno. Po nekim računicama, nezaposlenost je nakon rata iznosila 90%.⁷ Što se tiče utjecaja na tržiste rada, rat je predstavljao ne samo ogroman nego i dugotrajan šok za potražnju i ponudu rada. Petnaest godina nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma veliki dio populacije još živi u inostranstvu⁸, a količina domaće potražnje za BiH radnom snagom i dobrima ograničena je samo na prostor BiH. U međuvremenu, nastavak povratka izbjeglica i lokalno raseljenih osoba dovodi do čestih šokova u ponudi rada.

6 Osnovni izvor podataka, Statistički godišnjak Jugoslavije (1990), iz Woodward (1995).

7 Citirano u 'World Helps to Rebuild Bosnia, but Work Is Slow', The New York Times, januar 6, 1997.

8 Prema World Bank Migration and Remittances Factbook, broj BiH emigranata 2005. godine iznosio je 1.471.594.

Graf 1: Stanovništvo i zaposlenost u BiH

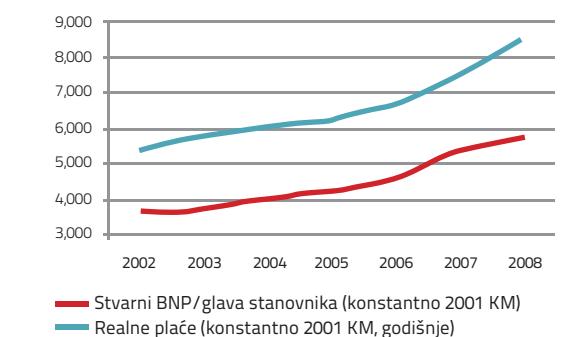

Izvor: Međunarodna organizacija za rad,
procjena prema TRIPS modelu.

Oporavak i trenutna kretanja na tržištu

BiH je od završetka rata napravila značajne pomake u ponovnoj izgradnji i podizanju nivoa prihoda po glavi stanovnika. Od 2009. godine bruto nacionalni proizvod iznosio je 8.390\$ po paritetu kupovne moći.⁹ Stvarne stope rasta BNP-a, koje su bile iznimno visoke u periodu ponovne izgradnje s obzirom na nisku osnovicu, stabilizirale su se na oko 5,3% u prosjeku, od 2002. do 2008. No, kako Graf 3 pokazuje, rast BNP-a potiče uglavnom veća produktivnost, a ne povećanje broja zaposlenih. Graf 4 prikazuje rast broja radnih mesta, koji je prema procjenama Ankete o potrošnji kućanstava ukupno iznosio 9,5% od 2006. do 2008. godine, znatno ispod kumulativnog stvarnog rasta BNP-a od 18,2%. Uz to je i porast broja radnih mesta bio nestalan. Lošija ekomska situacija 2009. godine doveo je do pada zaposlenosti, 3,5% ispod nivoa iz prethodne godine.

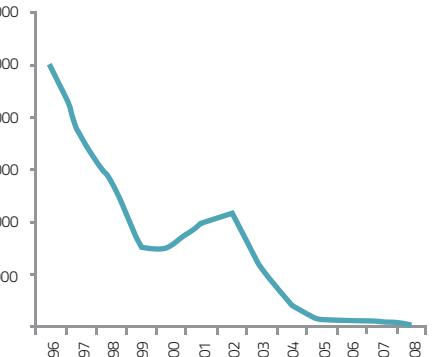
Graf 3: Rast stvarnih plaća i BNP-a po glavi stanovnika

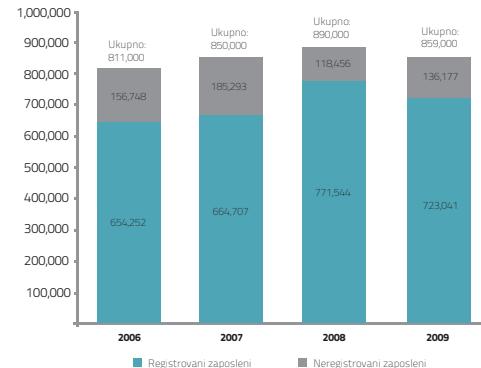
Izvor: Beganović (2010). Podaci iz anketa: APK i ARS.

Napomena: KM je BiH valuta, konvertibilna marka, koja iznosi 0,52 Eura.

Graf 2: Povratak iseljenika i izbjeglica

Graf 4: Rast zaposlenosti

9 Ekvivalentno \$4890. Izvor: Indikatori svjetskog razvoja, World Bank (Svjetska banka).

Učešće, zaposlenost, nezaposlenost¹⁰

Iako je stopa nezaposlenosti značajno opala s vrtoglavih visina tokom rata, ovo smanjenje bilo je nestalno i stopa i dalje ostaje visoka – agregatno 24,1% 2009. godine. Dio smanjenja stope nezaposlenosti rezultat je stvaranja radnih mesta, ali drugi dio je posljedica pada učešća radne snage. Učešće za dobnu skupinu 15-64 godine dosegnulo je vrhunac 64,1% 2004. godine, ali je 2009. spalo na 53,2%. Nizak nivo učešća, stalna emigracija i neobično mala skupina mladih koja je 2008. i 2009. napunila petnaest godina (vjerojatno posljedica niže stope plodnosti tokom rata) potpomogli su pad stope nezaposlenosti. Stopa zaposlenosti, koja je bolji pokazatelj broja radnih mesta u privredi, 2009. godine spala je s 42,6% na 40,1%.

Graf 5: Nezaposlenost, učešće, zaposlenost

Izvor: Proračuni autorice prema podacima iz Ankete o potrošnji kućanstava (2004) i Ankete o radnoj snazi (2006-2009).

Slični trendovi primjećuju se i kod mladih, kod kojih je značajno smanjenje stope nezaposlenosti djelimično rezultat niskog učešća, a djelimično više stope zaposlenosti (zbog zapošljavanja više ljudi i zbog manjeg broja mladih 2008. i 2009). Stvarni napredak u broju mladih koji su našli zaposlenje nije toliko impresivan koliko bi niža stopa nezaposlenosti dala naslutiti.

Graf 6: Nezaposlenost, učešće, zaposlenost i mladi u dobi od 15 do 30 godina¹¹

Izvor: Proračuni autorice prema podacima iz Ankete o potrošnji kućanstava (2004) i Ankete o radnoj snazi (2006-2009).

¹⁰ Važno je napomenuti da su podaci u tabelama samo ilustrativni, ne precizni, i to zbog ograničenosti podataka. Podaci iz 2004. su iz Ankete o potrošnji kućanstava, a podaci iz godina 2006-2009. zasnovani su na anketama o radnoj snazi. Godina 2005. je interpolacija između 2004. i 2006.

¹¹ Pogledaj fusnotu 10. Grafovi prikazuju stope za mlade u dobi od 15 do 24 godine, a ne od 15 do 30, zbog ograničene dostupnosti podataka.

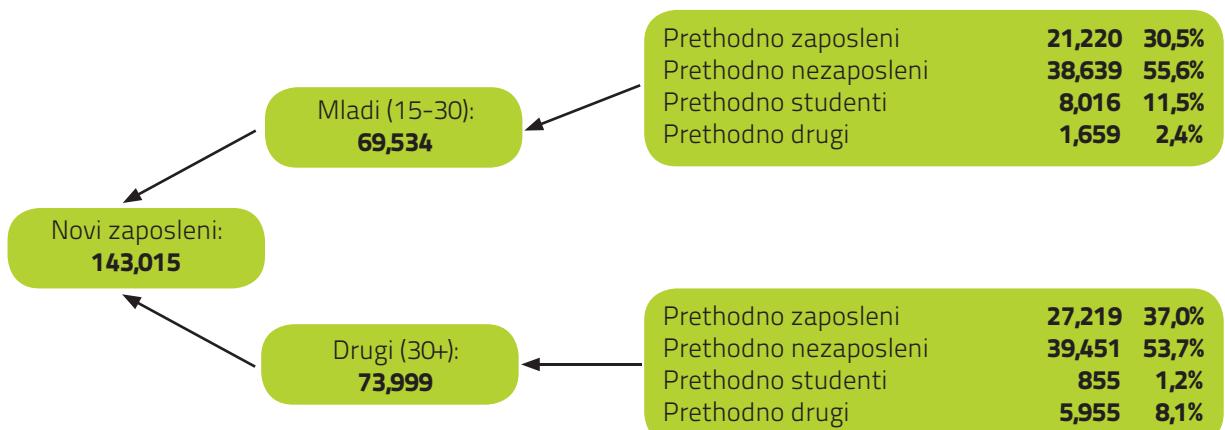
Gdje je krivac? Priča o nedostatku potražnje

Na makroekonomskom nivou, odgovori na pitanje šta dovodi do rasta stope nezaposlenosti mogu se podijeliti na one koji nezaposlenost vide kao posljedicu ograničavajućih uvjeta potražnje (Keynesijanski) i one koji je vide kao posljedicu ograničavajućih uvjeta ponude ili kapaciteta (npr. Blanchard, 1995). Prethodni dio rada bio je pokušaj da se objasne različiti šokovi ponude i potražnje koji su utjecali na BiH u toku osamnaest godina nakon stjecanja nezavisnosti, i prije toga, u socijalističkom periodu. Sada ću razmotriti koji su to trenutni uzroci nezaposlenosti: nedovoljna potražnja za radom ili nedovoljna / deficitarna ponuda rada.

Razmotrimo pobliže neke od nedavnih napredaka u stopi zaposlenosti kako bismo dobili jasniju sliku o odnosu broja novih prilika za zapošljavanje i broja nezaposlenih mladih i novih visokoobrazovanih. Naime, 2008. godina bila je relativno uspješna za bosanskohercegovačku ekonomiju, stvarni BNP porastao je za 5,4%, te je prema procjeni Ankete o potrošnji kućanstava došlo do neto porasta od 40.000 zaposlenih. Iako za BiH nisu dostupni podaci na nivou preduzeća koji bi nam omogućili da odredimo koja su nova radna mjesta otvorena, možemo odrediti intenzitet potražnje za radom koristeći podatke iz Ankete o potrošnji kućanstava kako bismo vidjeli koja su se nova radna mjesta otvorila ili na kojima su zaposleni novi radnici. Prema ovoj anketi, od maja 2007. do maja 2008. zaposleno je oko 143.000 radnika na nova ili već postojeća radna mjesta. Novi zaposlenici ukupno su činili 16,1% svih radnih mesta u ekonomiji 2008. godine.

Kakva je bila potražnja u odnosu na ponudu rada? Uz zaposlene osobe koje su tražile novi posao, postojala je grupa od 347.000 nezaposlenih u maju 2007. Blanchard (1996) tvrdi da je „(...) pravi pokazatelj stanja na tržištu stope izlaska iz nezaposlenosti, koja se definira kao broj zaposlenih podijeljen brojem nezaposlenih.“ Podaci iz Ankete o potrošnji kućanstava pokazuju koliko je novih zaposlenih iz kategorija već zaposlenih, nezaposlenih i visokoobrazovanih. Graf 7 pokazuje pregled ovih trendova: omjer novih zaposlenih bio je 50:50 mladi / odrasli, i približno 50:50 nezaposleni i studenti / zaposleni. Ukupna stopa izlaska iz nezaposlenosti iznosila je 23% (78.000 zaposlenih iz grupe od 347.000).

Graf 7: Ko su novi zaposleni?

Izvor: Proračuni autorice prema podacima iz Ankete o radnoj snazi 2008.

U isto vrijeme diplomiralo je 45.000 studenata od kojih je samo 9.000 dobilo posao, što znači da je 37.000 nedavnih visokoobrazovanih postalo nezaposleno ili neaktivno. Ovaj lanac pokazuje da čak ni tokom uspješne godine u BiH stopa stvaranja novih radnih mesta jednostavno nije dovoljna da bi se zaposlio značajan broj visokoobrazovanih i u isto vrijeme smanjio broj nezaposlenih. Prikaz prelaznih matrica pruža jasniju sliku ovog argumenta. Vidimo da se u svakoj dobnoj skupini prosječno 20% nezaposlenih zaposli tokom godine, a 80% pređe u sljedeću godinu nezaposleno. Također, vidimo da iz skupine studenata veći broj postane nezaposlen nego zaposlen. Napokon, iznenađujuće je to što čak i u skupini od 25 do 30 godina 73% studenata nastavlja studirati iz jedne godine u drugu. Ovo je razumljivo imajući u vidu činjenicu da studenti u BiH završavaju četverogodišnje fakultete za (prosječno) 5-6 godina.¹² To je najvjeroatnije bhevioralna reakcija na slabe izglede za zapošljavanje, te činjenicu da većinu visokog obrazovanja finansira država. Osrvt na ovu situaciju nalazi se u sekciji Preporuke za politiku budućnosti.

Graf 8: Paradoks prelaska iz škole u (ne)zaposlenost u BiH

Dobna skupina: 15-19				
	Zaposleni	Nezaposleni	Studenti	Drugi
Zaposleni	56%	20%	22%	2%
Nezaposleni	12%	81%	5%	2%
Studenti	1%	11%	88%	1%
Drugi	2%	13%	12%	73%

Dobna skupina: 20-24				
	Zaposleni	Nezaposleni	Studenti	Drugi
Zaposleni	82%	15%	1%	2%
Nezaposleni	19%	78%	1%	2%
Studenti	3%	9%	87%	2%
Drugi	3%	8%	3%	86%

Dobna skupina: 25-29				
	Zaposleni	Nezaposleni	Studenti	Drugi
Zaposleni	88%	9%	0%	2%
Nezaposleni	17%	81%	0%	2%
Studenti	7%	17%	73%	3%
Drugi	1%	8%	0%	91%

Izvor: Proračuni autorice, Anketa o radnoj snazi, 2008.

Jedna vrlo razumljiva kritika gore navedene metode je tvrdnja da posmatranje stope zaposlenosti ne daje pravu sliku potražnje za radom, jer ne uzima u obzir slobodna radna mjesta. Trenutno nisu dostupni statistički podaci o broju slobodnih radnih mesta u BiH. Međutim, jedan indikator može se pronaći u anketi zaposlenih koju svake godine provodi Federalni zavod za zapošljavanje (FZZZ). Anketa 2.185 preduzeća iz 2008. godine sadržavala je pitanje o

12 Na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH (BHAS).

broju slobodnih radnih mesta. Rezultati su pokazali da je 2,4% mesta bilo slobodno.¹³ Ovaj je broj u skladu s brojem slobodnih mesta u preduzećima u SAD, koji u prosjeku iznosi 2,5% od 2000. godine.¹⁴ Stopa od 2,4% na 890.000 nezaposlenih iz 2008. godine znači da postoji 21.000 radnih mesta. To je nezanemarivih 7,7% nezaposlenih, iako bi čak i popunjavanje svih slobodnih radnih mesta smanjilo stopu nezaposlenosti za samo 1-2 procenta.

Svi dokazi dosad upućuju na to da je stopa rasta broja novih radnih mesta jednostavno nedovoljna za zapošljavanje već postojećih nezaposlenih i novih visokoobrazovanih. U nastavku rada razmotrit ćemo sastav potražnje za radom kako bismo dobili uvid u trendove / obrasce koji bi mogli utjecati na porast potražnje u budućnosti.

Vrsta i kvaliteta potražnje za radom

Kao prvi pokazatelj može li ponuda biti ograničavajući uvjet uprkos višku radne snage (zbog nedovoljne dostupnosti pojedinih profesija i vještina) razmotrimo koje su vještine tražene u 2008. godini. Prvo ćemo ponovo pogledati 143.000 novih učesnika tržišta, ali ovaj put po vrsti zaposlenja. Tabele 9 i 10 pokazuju raspored novih učesnika po vrstama zanimanja, podijeljenih na odrasle i mlade. Primjećujemo nekoliko stvari. Prvo, u dobnoj skupini kojoj pripadaju mladi čini se da većina poslova zahtijeva nizak ili srednje visok nivo vještina, stoga za ovu skupinu vještina nije posebno bitan ograničavajući uvjet. Najveću skupinu novih poslova za mlade čine veleprodajne i maloprodajne djelatnosti, pogotovo u poljoprivredi (voće, povrće, životinje). Druga najveća skupina novih zanimanja većinom je povezana s domaćim uslužnim djelatnostima. Još jedna skupina koja je značajno napredovala jeste iznajmljivanje i upravljanje prijevoznim sredstvima u vodnom prometu. Ove aktivnosti vjerovatno su povezane s rastom turističkog sektora u BiH. Pored sektora s niskom kvalificiranom radnom snagom, određeni pomaci ostvareni su i u sektorima sa srednjom kvalificiranom radnom snagom (iskorištavanje prirodnih resursa, proizvodnja, komunalne djelatnosti) i u dijelu sektora s visokom kvalificiranom radnom snagom (hardverska i IT podrška, vandžavne organizacije).

Drugo, primjećuje se da je distribucija zanimanja u skupini odraslih nešto raznovrsnija te s neznatno većom pozitivnom asimetrijom, ali općenito se ne razlikuje previše od distribucije za skupinu mladih. Ponovo se primjećuje da je razvoj najsnažniji u maloprodaji poljoprivrednih dobara i još snažniji u iznajmljivanju prijevoznih sredstava u vodnom prometu. Snažan razvoj primjećuje se i u drugim djelatnostima, te u proizvodnji i distribuciji filmova i video materijala.¹⁵

Općenito, vidljivo je da su novi poslovi koncentrirani u djelatnostima vezanim za uvoz i domaću potrošnju više nego za izvoz. Prema nedavnom izvještaju (Kaminski, 2008), najveći dio BiH izvoza koncentriran je u tradicionalnom sektoru prirodnih resursa (uključujući pluto i drvo, metale, opremu za proizvodnju električne energije, hemikalije), a osjeća se napredak i u industriji automobilskih dijelova, namještaja i obuće. Prema ovom izvještaju, BiH je u periodu od 2002. do 2006. godine ostvarila rast od 10,9% u izvozu robe i neproizvodnim uslugama. Loša zastupljenost ovih sektora vidljiva u Tabelama 9 i 10 može biti nagovještaj napretka ka kapitalnoj intenzivnosti ili ograničavanju vještina. Iako tumačenju anketnih podataka treba pristupiti oprezno, zanimljivo je istaknuti nedostatak pojedinih

13 U preduzećima gdje je provedena anketa bilo je 4.314 slobodnih radnih mesta, što čini 2,4% ukupnog broja trenutnih zaposlenika u ovim preduzećima (ukupan broj zaposlenih iznosi 180.000 osoba).

14 Zavod za statistiku Sjedinjenih Američkih Država.

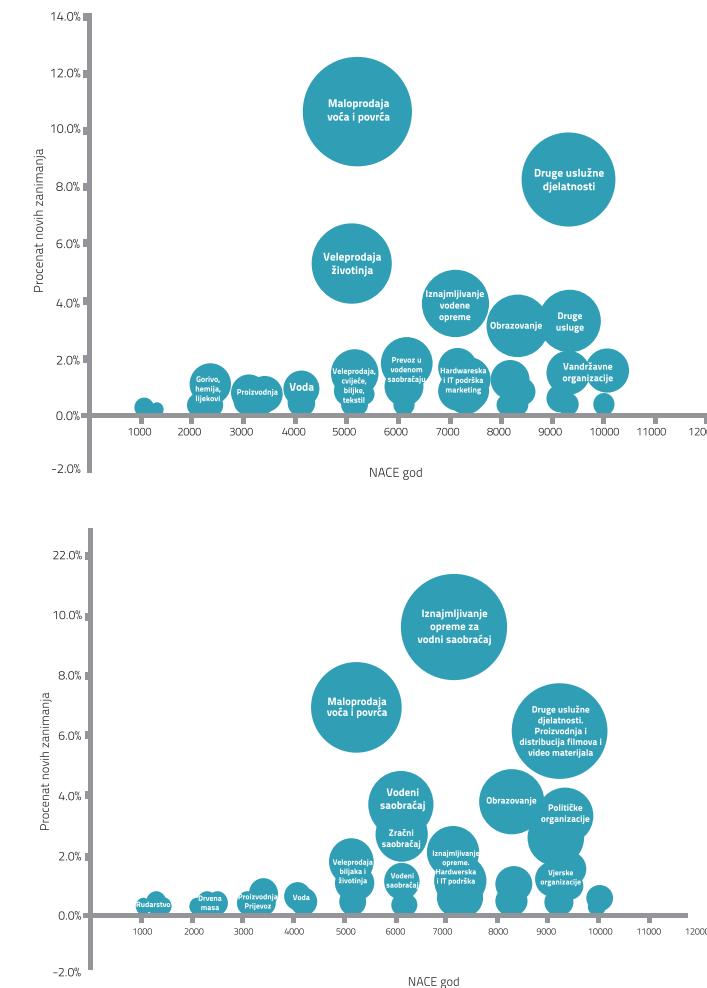
15 Zanimljivo je istaknuti kako se na grafovima vidi da mladi imaju veće šanse za zapošljavanje u vandžavnim organizacijama, dok odrasli imaju veće šanse za zapošljavanje u političkim i vjerskim organizacijama.

kategorija zanimanja. Naprimjer, nedostaje poljoprivredna proizvodnja, proizvodnja hrane i tekstila, ali i na drugom kraju spektra po stepenu kvalificiranosti, pružanje finansijskih usluga.

Jednostavnom analizom potražnje za radom u kojoj su korišteni anketni podaci na individualnom nivou došlo se do zabrinjavajućih zaključaka o tržištima rada u BiH i njihovom utjecaju na mlade. Ukratko:

- nedavni pad stope nezaposlenosti velikim dijelom odražava niže učešće i samo djelimično veću stopu zaposlenosti;
- podaci pokazuju da se u prosjeku samo 23% nezaposlenih uspije zaposliti u toku određene godine;
- 18% visokoobrazovanih uspije se zaposliti, dok 82% postaje nezaposleno;
- trenutnim tempom potražnja za radom ne odgovara na višak ponude prekomjernim zapošljavanjem ili s velikim brojem upražnjenih radnih mjesta;
- trendovi zapošljavanja ne pokazuju jak razvoj u ključnim sektorima kao što je izvoz, što prikazuje buduće trendove sa stvarnom dinamikom.

Grafovi 9 i 10: Vrste novih poslova za mlade (graf 1) i odrasle (graf 2)

Izvor: Proračun autorice, Anketa o radnoj snazi, 2008.

IV. Dokazi sa stanovišta potražnje

Prije nego što predemo na razmatranje dokaza o tome povećavaju li faktori potražnje (uključujući vještine, uvjetne plaće, ponašanje u potrazi za poslom) visoku stopu nezaposlenosti mladih, razmotrimo neke od osnovnih karakteristika nezaposlenih.

Sastav nezaposlenih po spolu i dobi

Tabela 2 pokazuje broj nezaposlenih u BiH, podijeljen po spolu i dobi. Možemo primijetiti da je u skupini kojoj pripadaju mlađi i žene stopa nezaposlenosti značajno viša u poređenju sa starijom populacijom i muškarcima. Međutim, zbog niske stope njihovog učešća na tržištu, mlađi i žene čine manje od polovine svih nezaposlenih. Ova odlika BiH tržišta rada nije neuobičajena ni u drugim evropskim zemljama. Blanchard (2006) ističe da zemlje u skupini EU također imaju višu stopu nezaposlenosti mlađih (iako puno manju nego u BiH), a Blanchflower (2001) ističe da su nizak stepen naobrazbe, pripadnost mlađoj dobnoj skupini, kao i ženski spol povezani sa znatno većom statističkom vjerovatnoćom nezaposlenosti u Istočnoj Evropi.

Tabela 2: Nezaposleni po spolu i dobi

	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-60	60-64
Nezaposlene žene	6892	21 351	18 423	15 231	13 927	16 936	12 976	7386	2332	499
Nezaposleni muškarci	12 162	30 093	24 130	19 208	14 548	16 286	14 171	13 050	9433	2785
Ukupno	19 054	51 444	42 553	34 439	28 475	33 222	27 141	20 437	11 765	3284
Udio u ukupnoj nezaposlenosti	0,07	0,19	0,16	0,13	0,10	0,12	0,10	0,08	0,04	0,01
Stopa nezaposlenosti, žene	0,67	0,49	0,34	0,29	0,26	0,27	0,19	0,17	0,1	0,05
Stopa nezaposlenosti, muškarci	0,58	0,41	0,28	0,23	0,16	0,16	0,14	0,16	0,19	0,12
Stopa nezaposlenosti, ukupno	0,61	0,44	0,30	0,25	0,20	0,20	0,16	0,16	0,16	0,1

Izvor: Proračun autorice, Anketa o radnoj snazi, 2008.

Sastav nezaposlenih po nivou i trajanju obrazovanja

Visoka stopa nezaposlenosti općenito može biti rezultat snažnog pritoka ili otjecanja nezaposlenih ili dugog prosječnog trajanja nezaposlenosti (Blanchard, 2006). Čini se da je dugo trajanje perioda nezaposlenosti osnovna karakteristika nezaposlenosti u BiH i glavni uzrok visoke stope. Prosječno trajanje potrage za poslom u BiH iznosi 2,9 godina za mlade i 8,0 godina za odrasle!

Međutim, postoje velike razlike u trajanju perioda nezaposlenosti za različite kategorije obrazovanosti. Tabela 3 pokazuje sastav nezaposlenih po najvišem stupnju obrazovanja. Možemo primijetiti da najveći dio nezaposlenih,

u kategorijama i mladih i odraslih, čine osobe sa srednjom stručnom spremom, najčešće stručnom školom, što predstavlja 10-13 godina školovanja. Drugi najveći udio čine osobe srednje stručne spreme, tehničkih usmjerenja. Osobe s nižom stručnom spremom sačinjavaju značajan udio nezaposlenih odraslih, ali, zbog velikog napretka u sektoru formalnog obrazovanja u posljednje dvije generacije, udio ovakve skupine mladih mnogo je manji. Broj nezaposlenih s višom stručnom spremom (priprema za fakultet) ili visokom stručnom spremom znatno je manji, a nezaposlenost praktično i ne postoji kod onih rijetkih koji imaju diplome iznad nivoa bakalaureata (iako oni sačinjavaju tek 0,1% populacije).

Stopa nezaposlenosti slijedi slične trendove. Nezaposlenost je koncentrirana u kategorijama niže i srednje stručne spreme, iako je nezaposlenost mladih s višom i visokom stručnom spremom prilično visoka. Među odraslima nezaposlenost je također koncentrirana u kategoriji niže i srednje stručne spreme – stopa nezaposlenosti odraslih s visokom stručnom spremom odgovara stopi nezaposlenosti pripadnika iste dobne skupine u Evropi.

Tabela 3: Nezaposleni po najvišem završenom stupnju obrazovanja

	Bez škole	Osnovna škola (8-9 god.)	Stručna srednja škola (3 god.)	Tehnička srednja škola (4 god.)	Viša stručna spremma (4 god.)	Visoka stručna spremma (4 god.)	Ukupno
Mladi (15-30)	1090	15 837	54 517	41 848	1704	4999	119 995
Odrasli (30+)	2031	48 292	56 536	38 417	3939	2824	152 039
Ukupno	3121	64 129	111 053	80 265	5644	7823	272 034
Udio od ukupnog							
Mladi (15-30)	1%	13%	45%	35%	1%	4%	100%
Odrasli (30+)	1%	32%	37%	25%	3%	2%	100%
Ukupno	1%	24%	41%	30%	2%	3%	100%
Stopa nezaposlenosti							
Mladi (15-30)	52%	38%	41%	39%	22%	24%	38%
Odrasli (30+)	11%	22%	20%	17%	9%	5%	18%
Ukupno	15%	25%	27%	24%	11%	10%	23%

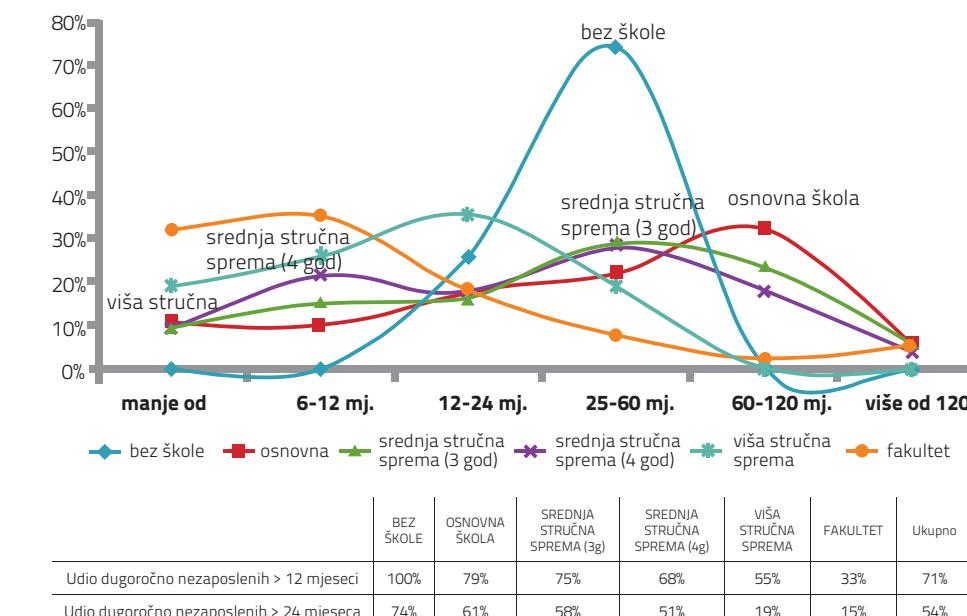
Izvor: Proračun autorice, Anketa o radnoj snazi, 2008.

Još jedan način sagledavanja dinamike između obrazovanja i nezaposlenosti je da se razmotri dužina trajanja nezaposlenosti za svaku kategoriju obrazovanja. Graf 11 je prikaz postotka mladih u svakoj obrazovnoj kategoriji koji su nezaposleni određeni broj mjeseci.¹⁶ Na slici vidimo da, uz zabrinjavajuće visoku stopu dugoročne nezaposlenosti u svim kategorijama, postoji mnogo varijacija u kategorijama obrazovanosti. Tačnije, dok graf za visokoobrazovane

¹⁶ Ovdje je dužina nezaposlenosti rezultat samoprocjene i odgovora na pitanje „Koliko dugo tražite posao?“ iz Ankete o radnoj snazi za 2008. godinu.

dostiže vrhunac u 6-12 mjeseci, što znači da je većina visokoobrazovanih bila nezaposlena kraće od jedne godine, za mlađe koji su završili višu školu ona dostiže vrhunac u kategoriji dvije godine, a za one sa srednjom stručnom spremom u kategoriji 25-60 mjeseci. Osobe s nižom stručnom spremom ostaju nezaposlene 25-60 mjeseci ili više. Za usporedbu, prosječno trajanje nezaposlenosti u zemljama članicama OESR-a (engl. OECD) 2008. godine iznosilo je 7,5 mjeseci (OESR).

Graf 11: Trajanje nezaposlenosti po stepenu obrazovanja kod mladih

Izvor: Proračun autorice, Anketa o radnoj snazi, 2008.

Napomena: Krivulja stavke "bez škole" pada ispod nule kod određenih stupnjeva obrazovanja zbog postavljene funkcije zakrivljenosti. Ove vrijednosti jednake su nuli.

Model vjerovatnoće zapošljavanja – jesu li karakteristike pojedinaca i obrazovanje bitni?

Korištenje probit modela predstavlja koristan način formaliziranja i testiranja gore navedenih opažanja, pri čemu bi se mogle posmatrati razlike između pojedinaca. Ovaj model nam omogućava da uočimo vezu između karakteristika pojedinca i ishoda (u ovom slučaju, vjerovatnoće zapošljavanja).¹⁷ U Tabeli 2 Priloga III prikazan je sažetak rezultata probit modela, u kojem su korišteni podaci iz ARS-a 2008. godine da bi se ispitalo kako starosna dob, iskustvo, rod, obrazovanje i trajanje nezaposlenosti utječu na vjerovatnoću zapošljavanja (u odnosu na nezaposlenost) i pronašlak posla (zaposlenje na novom radnom mjestu u protekljoj godini). U tabeli su odvojeno prikazani rezultati za odrasle i mlade.

¹⁷ U Tabeli 1 Priloga III prikazana je opisna statistika svih varijabli korištenih u regresijama.

Prvo pitanje koje možemo postaviti je: „Ko vjerovatnije radi od pojedinaca koji učestvuju u radnoj snazi?“ Ukoliko pogledamo stupce (1) i (2) Tabele 2, možemo potvrditi neka od prethodnih očekivanja i uočiti neka od sljedećih:

- **Kategorija odraslih, stubac (1):** kod odraslih se starenje povezuje sa smanjenjem vjerovatnoće zapošljavanja. Svaka godina više od prosječne starosti ove kategorije (45 godina) umanjuje vjerovatnoću zapošljavanja za 5,3%. U prosjeku je za 15% veća vjerovatnoća da će odrasli muškarci biti zaposleni u odnosu na odrasle žene sličnih karakteristika (starosna dob, iskustvo i obrazovanje). Veća je vjerovatnoća da će osobe u braku dobiti posao, iako se u ovom slučaju ne može govoriti o uzročno-posljedičnim vezama. Obrazovanje je jak pretkazivač vjerovatnoće zapošljavanja za odrasle – u poređenju s osobama s trogodišnjom srednjom stručnom spremom, za 16% je manja vjerovatnoća da će posao dobiti osobe sa završenom osnovnom školom, dok je za osobe s četverogodišnjom srednjom stručnom spremom, višom stručnom spremom ili visokom stručnom spremom vjerovatnoća da će biti zaposleni veća za 22%, 61% i 90% (za svaku navedenu stručnu spremu ponaosob).
- **Kategorija mladih, stubac (2):** kod mladih, za razliku od odraslih, veća je vjerovatnoća da će starije osobe iz ove kategorije dobiti posao. Posljedice ove pojave velikih su razmjera: ako odredimo prosječnu starost za kategoriju mladih, slijedi da starije osobe iz ove kategorije imaju za 24% veću vjerovatnoću da će se zaposliti. Znatno je veća vjerovatnoća, u prosjeku za 23%, da će se muškarci iz ove kategorije zaposliti u odnosu na mlade žene. I u ovoj skupini veća je vjerovatnoća da osobe u braku rade. Međutim, uloga koju obrazovanje igra pri zapošljavanju mladih drugačija je od one koju igra kod kategorije odraslih. Ono što je veoma jasno kod skupine mladih jeste da je veća vjerovatnoća da će osobe s visokom stručnom spremom biti zaposlene. Vjerovatnoća da će ove osobe biti zaposlene za 41% je veća u poređenju s osobama s trogodišnjom srednjom stručnom spremom. Rezultati za ostale kategorije obrazovanih ljudi su manje očiti, iako postoje dokazi da osobe s višim stepenom obrazovanja imaju više uspjeha pri nalaženju posla (koeficijenti su pozitivni za osobe s četverogodišnjom srednjom stručnom spremom, a negativni za osobe s nižom stručnom spremom).

Dalje ćemo se osvrnuti na pitanje šta je poticalo vjerovatnoću prelaska na novo radno mjesto protekle godine (s drugog radnog mjeseta, iz nezaposlenosti, škole ili iz neaktivnog statusa). Kao što smo ranije spomenuli, otprilike 140.000 radnika prešlo je na novo radno mjesto tokom 2008. godine. Ko su te osobe? Izdvojiti ćemo podatke iz stubaca (3) i (4) Tabele 2 Priloga III:

- **Kategorija odraslih, stubac (3):** izgleda da kod odraslih starosna dob ne igra veću ulogu u vjerovatnoći prelaska na novo radno mjesto. Čak i u ovom slučaju veća je vjerovatnoća da će muškarci dobiti posao (vjerovatnoća da muškarac promijeni radno mjesto veća je za 24%). Iako je obrazovanje dobar pretkazivač stope zaposlenosti među odraslim, s druge strane nije tako dobar pretkazivač prelaska na nova radna mjesta (nema dokaza da je skupinama s višim stepenom obrazovanja lakše promijeniti posao u odnosu na druge). Nапослјетку, kod kategorije odraslih veća je vjerovatnoća da će na nova radna mjesta doći nezaposlene osobe, nego da će osobe koje već rade preći na novo radno mjesto.
- **Kategorija mladih, stubac (4):** kod mladih možemo primijetiti neke zanimljive pojave. Veća je vjerovatnoća da će stariji muškarci iz kategorije mladih promijeniti posao, a čak je za 18% veća vjerovatnoća da su promijenili posao u protekljoj godini u odnosu na mlade žene. Kada je u pitanju obrazovanje, postoji još jedan jasan dokaz kako je veća vjerovatnoća da će osobe s visokoškolskim obrazovanjem iz kategorije mladih uspjeti pronaći posao – za 46% je veća vjerovatnoća da će promijeniti posao u odnosu na mlade osobe s trogodišnjom srednjom stručnom spremom. Također, interesantan je i podatak da je vjerovatnoća dobivanja novog posla kod mladih gotovo jednaka za studente, zaposlene i nezaposlene.

Nadalje, osvrnut ćemo se isključivo na onu skupinu mladih koji su bili nezaposleni prije godinu dana (za vrijeme t-1), ali su bili aktivno zaposleni u vrijeme sprovođenja istraživanja, da bismo provjerili razlikuju li se, i po kojim karakteristikama, od osoba koje su bile nezaposlene za vrijeme t-1 i ostalih nezaposlenih osoba. Varijabla kojom se mjeri subjektivno izvještavanje trajanja potrage za poslom uvrštena je kao dodatna eksplanatorna varijabla. Rezultati u stupcima (5) i (6) Tabele 2 u Prilogu ukazuju da:

- **Kategorija odraslih, stubac (5):** među nezaposlenim odraslim, veću vjerovatnoću pronalaska posla imale su starije osobe. Ovi se podaci naizgled kose s prethodnim rezultatima, gdje su stariji radnici rjeđe dobivali posao, ali bi oni mogli odražavati njihove bolje vještine pronalaženja posla, veze sa starijim radnicima. Još jednom je vjerovatnoća da muškarci budu izabrani iz skupine nezaposlenih veća u odnosu na žene – ovaj put za 59%. Pošto su svi ostali uvjeti ostali nepromijenjeni, u 2008. godini osobe s četverogodišnjom srednjom stručnom spremom imale su manje prilika u pronalasku posla. Kod kategorije odraslih, trajanje nezaposlenosti negativno je utjecalo na vjerovatnoću pronalaska posla, što ukazuje na to da dužina trajanja nezaposlenosti utječe na smanjenje vjerovatnoće izlaska iz nezaposlenosti.
- **Kategorija mladih, stubac (6):** kod mladih je bilo vjerovatnije da su osobe koje mogu preći iz kategorije nezaposlenih u zaposlene muškarci; vjerovatnoća prelaska muškaraca je za 41% viša u odnosu na žene. Kada su svi ostali uvjeti bili isti (pa čak i kontrola trajanja nezaposlenosti), nije se činilo da stepen obrazovanja igra važnu ulogu u vjerovatnoći mladih da pređu u skupinu zaposlenih. Ipak je zanimljivo navesti kolika je dužina trajanja nezaposlenosti i koliko je negativan utjecaj trajanja nezaposlenosti na mogućnost zapošljavanja nezaposlenih mladih osoba. Ukoliko uzmemo prosječno vrijeme trajanja nezaposlenosti, svaki novi mjesec nezaposlenosti se dovodi u vezu sa smanjenjem mogućnosti zaposlenja za 0,9%, ukoliko su ostali uvjeti jednaki za sve kategorije. Ovo ukazuje na postojanje opasne zamke nezaposlenosti za mlade.

Zatim, upotrijebit ćemo dostupnost podataka o određenim oblastima obrazovanja na nivou pojedinaca da bismo došli do novih zaključaka. U Tabeli 1 Priloga III prikazan je sažetak statističkih podataka, a u Tabeli 3 su prikazani rezultati probit regresije s vjerovatnoćom zapošljavanja, gdje ovisne varijable predstavljaju podaci o ispitanicima koji su napustili nezaposlenost u protekljoj godini i učestvuju u radnoj snazi, a eksplanatorne varijable predstavljaju oblasti obrazovanja i druga kontrolna polja. Ovi rezultati još jednom potvrđuju da je veća vjerovatnoća da će obrazovanje osobe biti zaposlene, ali i da obrazovanje ne igra veliku ulogu u vjerovatnoći izlaska iz nezaposlenosti.

Što se tiče utjecaja obrazovnih oblasti na vjerovatnoću zapošljavanja, primjećuju se drugačiji rezultati. Po pitanju zaposlenosti, stupci (1-4), jedini značajan rezultat je da je vjerovatnije da će odrasli koji imaju diplome iz zdravstva i socijalne zaštite biti zaposleni i da bivaju zaposleni češće. Ipak, što se tiče učešća u radnoj snazi, izgleda da obrazovanje ne igra tako značajnu ulogu. Rezultati u stupcima (5) i (6) ukazuju da, među odraslima, oni koji imaju naobrazbu u obrazovanju, umjetnosti i društvenim naukama, ekonomiji i pravu, zdravstvu i socijalnoj zaštiti, imaju veću mogućnost sudjelovanja na tržištu rada. Kod mladih osobe sa završenim fakultetima elektrotehnike, građevinarstva i uslužnih djelatnosti imaju veće šanse učešća. Možda nije slučajno da su upravo ove kategorije češće zastupljene u neformalnoj ekonomiji.

Rezultati prethodno prikazani u ovom radu jasno ukazuju da obrazovanje igra važnu ulogu pri zapošljavanju. No, ne bismo trebali odmah zaključivati da ovi rezultati pokazuju kako vještine ograničavaju sveukupnu ekonomiju i kako one predstavljaju srž problema koji dovodi do visoke stopе nezaposlenosti. Teoretski bi vještine mogле ograničavati slobodna mjeseta, ukoliko ona ne bi bila popunjena zbog nedostatka radnika određene struke. Nadalje, ograničenje bi bilo i gore ukoliko određeni poslovi ili grane industrije, s obzirom na okolnosti, ne bi bili stvoreni zbog nedostatka sposobnih ljudi.

Rezultati analize ARS u BiH ukazuju na činjenicu da za veliki dio ljestvice vještina (sve osobe ispod visoke stručne spreme) nivo i vrsta vještina (izmjereni najvišim nivoom i oblaču obrazovanja) ne igraju ključnu ulogu niti u mogućnosti zapošljavanja niti u dobivanju posla. Za sve osobe sa srednjom stručnom spremom izgledi za zapošljavanje također nisu dobri. Međutim, mladi s visokom stručnom spremom imaju veće šanse za zaposlenje, a također ih je više zaposleno u protekloj godini. No, uprkos ovim trendovima, stopa nezaposlenosti kod mladih s visokom stručnom spremom je 24%, a manje od četvrtine visokoobrazovanih uspijeva pronaći posao u roku od godinu dana nakon diplomiranja. Iz toga slijedi da mali broj mladih osoba s visokom stručnom spremom uspijeva pronaći posao u roku od godinu dana nakon diplomiranja, dok trajanje nezaposlenosti ukazuje na to da većini osoba trebaju u prosjeku dvije godine da pronađu posao nakon diplomiranja. Potom, Mincerovi proračuni naknadnog povratka u obrazovni sistem (priloženi u Tabeli 4 Priloga III) pokazuju da je, iako viši stepen obrazovanja uvjetuje isključivo više plaće, naknadni povratak u sistem visokoškolskog obrazovanja pao od 2004. do 2007. godine osobito kod mladih, što dovodi u pitanje argument o ograničenju vještina.

Ovi rezultati ukazuju na to da, kada se odlučimo kontrolirati njegovo trajanje, obrazovanje više nema velikog utjecaja, dok, s druge strane, trajanje nezaposlenosti predstavlja odlučujući faktor, ali u negativnom smislu. Negativni utjecaj trajanja nezaposlenosti na mogućnost zapošljavanja proučavan je u naučnim radovima i obično se tumači, s tačke gledišta ljudskog kapitala, kao znak da vještine radnika tokom perioda duge nezaposlenosti slabe, ili sa subjektivnog stajališta, u kojoj potencijalni poslodavci negativno tumače dugi period nezaposlenosti (u Lange et al., 1998). Nekoliko studija pokazalo je da mladi radnici ovako „obilježeni“ u svojoj mladosti mogu imati kontinuirane negativne izglede za zapošljavanje i niže plaće kasnije u životu (Elwood, 1982). U bilo kojem slučaju, sve osobe koje su uvrštene u kategoriju nezaposlenih na duži vremenski period posebno su ranjive, što se treba uzeti u obzir pri formiranju politike zapošljavanja.

Tabela 4: Sažetak utjecaja starosne dobi, obrazovanja i trajanja nezaposlenosti na izglede za zapošljavanje na tržištu rada

	Zapošljavaju se		Počinju raditi		Napuštaju nezaposlenost	
	Odrasli (30+)	Mladi (15-30)	Odrasli (30+)	Mladi (15-30)	Odrasli (30+)	Mladi (15-30)
Starosna dob	-	+	nije bitno	+	+	nije bitno
Rod (muški)	+	+	+	+	+	+
Obrazovanje	+	+ (za v.s.s.)	nije bitno	+ (za v.s.s.)	- (za s.s.s.)	nije bitno
Trajanje nzp/zp					-	-
Vrsta obrazovanja	+ za zdravstvo	nije bitno	+ za opće obraz.	nije bitno		

Izgleda da se nekoliko faktora isprepliće pri određivanju kada mlada osoba može očekivati da će biti zaposlena. Nakon sagledanja svih podataka dolazimo do zaključka da starije i obrazovanje osobe iz kategorije mladih koje su bile nezaposlene kraći vremenski period imaju prednost u odnosu na mlađe, manje obrazovane osobe iz iste skupine, koje su bile nezaposlene duži vremenski period.

Ostala objašnjenja o pitanju ponude – šta znamo o traženju posla u BiH?

Objašnjenja koja se oslanjaju na koncept potrošnje pri traženju posla zagovaraju tvrdnju da su vještine radnika i zahtjevi posla različiti, te da je potrebno vrijeme da bi se podudarali adekvatan radnik i određeni posao. U suštini, tržište rada, gdje je ova igra podudarnosti pretjerano neefikasnja, često ima višu stopu nezaposlenosti (Romer, 2006). Postoji li razlog da se sumnja na prevelike troškove traženja posla u BiH? Na osnovu razgovora obavljenih s vodećim online portalom za traženje posla u BiH, www.posao.ba, zaključili smo da postoji nedostatak podrške za nezaposlene u BiH. Pored činjenice da postoji veoma mali broj online portala za traženje posla (a i postojeći su osnovani tek nedavno), veoma mali broj škola ima formalne programe za razvijanje vještina za traženje posla ili trenere za građenje karijera. Državni zavodi za zapošljavanje također pružaju malo aktivne podrške u potrazi za poslom (o ovom podatku bit će više govora kasnije).

Da bi se stekao bolji uvid u problem troškova traženja posla, još jednom ćemo upotrijebiti podatke iz Ankete o radnoj snazi iz 2008. godine. U Tabeli 5, prikazanoj na sljedećoj stranici, predstavljen je postotak mladih koji su potvrdili da su koristili različite metode traženja posla navedene u tabeli. Mjera intenziteta traženja je 3,1 (prosječni broj korištenih metoda), što je u skladu s onim što je Holzer (1988) utvrdio da vrijedi i za SAD. Ipak, kada su u pitanju korištene metode, postoje značajne razlike između SAD i BiH. Iz odgovora velikog broja ispitanika vidimo da većina njih u obje države koriste osobne mreže. Međutim, glavna razlika je u tome što se osobe koje traže posao u BiH više oslanjaju na državne zavode za zapošljavanje i znatno manje stupaju u direktni kontakt s poslodavcima.

Pitanja kada i kako državni zavodi za zapošljavanje unapređuju ili unažađuju ishode na tržištu rada proučavana su detaljno u mnogim naučnim radovima. Tvrđnju da veliki broj osoba prijavljenih na zavodima za zapošljavanje može pogoršati problem nezaposlenosti, objavio je u jednom od svojih značajnijih članaka Pissarides (1979), u kojem dalje kaže da oslanjanje na državne zavode za zapošljavanje može umanjiti inicijativu nezaposlenih da budu odlučni / neovisni u svojoj potrazi za poslom, što samim time dovodi do povećanja stope nezaposlenosti. On je zaključio: „(...) iz ovog istraživanja proizlazi da bi zavodi trebali poticati ljudе na vlastitu potragu za poslom, a ne poticati kompanije da prijavljuju više svojih slobodnih radnih mesta.“

Tabela 5: Korištenje metoda traženja posla u BiH i SAD

Procent anketiranih koji su koristili navedene metode:(1)	BiH	SAD(2)
Kontaktirali su:		
Lične mreže	0,81	0,85
Biro za zapošljavanje	0,78	0,54
Direktni kontakt s poslodavcem	0,56	0,80
Privatna agencija	0,19	n/a
Koristili su sljedeće metode:		
Čitali oglase u novinama, medijima, na internetu	0,54	0,58
Dali su oglasi u novinama, na internetu	0,17	n/a
Druge metode	0,30	0,52
Bave se preduzetništvom		
Tražili su sredstva za pokretanje preduzeća	0,02	n/a
Tražili su dozvolu i opremu za pokretanje preduzeća	0,02	n/a
Prijavili su se za radno mjesto		

Čekaju odgovor na prijavu	0,08	n/a
Čekaju odgovor na prijavu za mjesto u državnoj službi	0,06	n/a
Čekaju odgovor biroa za zapošljavanje	0,48	n/a
Prosječan ukupan broj korištenih metoda	3,07	3,29

Izvor: Anketa o potrošnji kućanstava, proračuni autorice. Svi prosjeci su ponderirani.

- (1) Samo odgovori pripadnika dobne skupine mladih (15-30).
- (2) Preuzeto od Holzera (1988). Podaci za mlade Amerikance koji su prethodnog mjeseca tražili posao a koji nisu pripadnici oružanih snaga ili studenti.

Emprijski rezultati na ovu temu su različiti. Holzer (1987) koristi istraživanje o mladima iz SAD-a da bi pokazao kako, u poređenju s drugim metodama traženja posla, vrijeme potrošeno na korištenje državnih agencija ili novina smanjuje mogućnost pronalaska novog posla. Međutim, Gregg i Wadsworth (1996), služeći se britanskim podacima, otkrili su da korištenje državnih agencija za traženje posla povećava mogućnost prelaska u kategoriju zaposlenih za 3,4 %.

Da bi se ispitalo vrijedi li ova hipoteza za BiH, korištena je analiza jednostavne regresije pomoću koje se provjerilo u kakvoj su vezi s trajanjem nezaposlenosti intenzitet potrage za poslom i vrsta korištene metode. U Tabeli 6 Priloga III prikazani su rezultati regresije. Iako se na osnovu ranije prikazanih podataka ne čini da broj korištenih metoda utječe na trajanje vremena nezaposlenosti, pokazalo se da vrste korištenih metoda imaju veliki značaj. Zapanjujući je rezultat da se aktivno korištenje zavoda za zapošljavanje povezuje s većom vjerovatnoćom dužeg trajanja nezaposlenosti. Ovi rezultati ukazuju na to da se kontaktiranje zavoda za zapošljavanje u posljednje četiri sedmice potrage za poslom povezuje s dužim trajanjem nezaposlenosti za 18 mjeseci (u prosjeku za odrasle), a za 11 mjeseci za mlade. Iako bismo trebali paziti da ne pripisujemo ove rezultate uzročnosti (to jest da kontaktiranje zavoda zaista smanjuje mogućnost prelaska iz nezaposlenosti), oni u najmanju ruku pokazuju da osobe koje brže uspijevaju preći iz nezaposlenosti rjeđe koriste državne zavode za zapošljavanje. Nadalje, korištenje osobnih poznanstava i mreža ne povezuje se s kraćim trajanjem vremena nezaposlenosti, što je suprotno od onoga što je Holzer otkrio da vrijedi za SAD.

Također, primjećujemo da odraslim osobama direktno kontaktiranje poslodavaca i korištenje drugih metoda za traženje posla značajno smanjuje vrijeme trajanja nezaposlenosti. Ovim podatkom se zagovara teza da postoji korist koju odrasli mogu postići individualnom aktivnošću pri traženju posla na tržištu rada u BiH. Međutim, isto ne vrijedi za mlade, što bi mogao biti znak da oni nemaju potrebne vještine da se upuste u direktni pristup poslodavcima. Ovo je u skladu s podacima koji su skupljeni u saradnji s vodećim poslodavcima u BiH i online potralima za traženje posla, što nas dovodi do zaključka da mladi u BiH zaista ne posjeduju dovoljno osnovnih vještina za traženje posla (pisanje biografije, vještine vođenja intervjuja i tako dalje).

Postoje dokazi da veliki troškovi traženja posla doprinose visokoj stopi nezaposlenosti mladih. Ipak, većina teza koje se zasnivaju na troškovima traženja i podudaranja bitna je za objašnjavanje kratkoročne i srednjoročne frikcijske nezaposlenosti, poput one kroz koju prolaze osobe s visokom stručnom spremom u BiH. Međutim, ovi troškovi najvjerojatnije nisu krivac kojim bi se objasnila dugoročna nezaposlenost u BiH.

Imaju li mladi visoke uvjetne plaće?

Teoretski bi osobe koje tragaju za poslom mogle imati visoke uvjetne plaće i mogli bi odbiti plaće koje su ispod tog nivoa u nadi da će naći bolju ponudu, pri čemu bi održali nivo „dobrovoljne“ visine stepena nezaposlenosti. Veće su šanse da visoke uvjetne plaće rastu u okruženjima gdje nezaposleni imaju alternativne izvore prihoda, poput naknada za nezaposlenost, novčane podrške porodice ili prijatelja, ili međunarodnih novčanih pošiljki. Što se tiče situacije u BiH, s obzirom na to da je država neto primalac novčanih pošiljki i da ima jaku kulturu međusobne podrške unutar porodice, uvjetna plaća se smatra važnom mogućnošću (Cuc, 2007).

Kako bismo napravili jedan test ovog prijedloga, koristili smo podatke o nivou prihoda kućanstava iz Ankete o potrošnji kućanstava iz 2007. godine. Iste godine je 7,7% kućanstava primilo novčane pošiljke iz inostranstva u iznosu 6.503 KM godišnje po porodici.¹⁸ Uz novčane pošiljke, istraživanja bilježe još nekoliko vrsta naknada koja su primila kućanstva, uključujući starosne penzije, invalidnine i naknade zbog učešća u ratu, dječije dohotke, te druge pošiljke od rodbine i prijatelja. Da bismo provjerili utječu li naknade koje dobije kućanstvo na mogućnost pojedinca da se zaposli, ponovo smo koristili probit model. Rezultate smo prikazali u Tabeli 8 Priloga III.

Treba naglasiti, opreza radi, da utjecaj novčanih pošiljki na zaposlenost nije moguće direktno dekonstruirati, zato što postoji mogućnost kontraefekta – manje je moguće da oni koji primaju pošiljke / naknade učestvuju u procesu traženja posla ili su zaposleni (argument uvjetne plaće), zato što postoji veća mogućnost da oni prime novčane pošiljke ili naknade u budućnosti (od porodice, prijatelja, države) zbog činjenice da im je potrebna podrška.¹⁹ Uzimajući u obzir ove okolnosti, jasnoća rezultata iz Tabele 8 osobito je zapanjujuća. Ova tabela pokazuje da, iako sve vrste naknada znatno smanjuju mogućnost zaposlenja kod odraslih, malo je dokaza koji ukazuju da isto vrijedi za mlade. Jedini značajniji uvjet jeste da mlada osoba živi u kućanstvu koje prima starosnu penziju, a ukoliko je ovo slučaj, takva osoba ima za 14,1 % manju mogućnost za zaposlenje.²⁰ Zatim, novčane pošiljke iz inostranstva ne predstavljaju značajan faktor za mlade. Ono što ima jako negativan utjecaj na zaposlenost jeste primanje novčanih poklona od porodice i prijatelja, ali je moguće da to, kao što je ranije navedeno, ima suprotan efekat. Ukoliko posmatramo stepen učešća, još jednom vidimo obrazac u kojem na učešće odraslih negativno djeluju sve vrste naknada. Na učešće mladih negativno djeluje samo dječiji dohotak, što vjerovatno objašnjava odluku mladih majki da ne učestvuju na tržištu rada.

Visina uvjetne plaće vjerovatno je značajna varijabla koja uzrokuje nezaposlenost u okolnostima gdje pojedinci vide dobru priliku za nalaženje posla s visokom plaćom. S obzirom na to da je perspektiva tržišta rada u BiH loša, visina uvjetne plaće je manje bitna. Zapravo, na pitanje: „Da li ste odbili i jednu poslovnu ponudu u protekle četiri sedmice?“, postavljeno u Anekti o radnoj snazi iz 2008. godine, samo 1% onih koji aktivno traže posao odgovorio je potvrđeno. Dok je za mlade u BiH novčana podrška koju im pruža porodica ključna da bi se uzdržavali (83% mladih ovisi o prihodima drugih članova kućanstva), ovi rezultati ne predstavljaju čvrst dokaz koji bi išao u korist tvrdnje da su uvjetne plaće glavni krivac koji potiče visoku nezaposlenost u BiH.

18 Jednako \$8.802 po definicijama PKM.

19 Naprimjer, Frankel (2009) govori o kontracicličnoj prirodi novčanih pošiljki u odnosu na prihode države u koju idu pošiljke.

20 O sličnim rezultatima za Južnu Afriku govori Banerjee (2006), kada navodi dokaze o sličnom obrascu. Iako je nekoliko istraživanja navelo da postoji negativan utjecaj penzija na vjerovatnoću zapošljavanja mladih, mehanizmi međusobnog odnosa te dvije varijable nisu jasni. Naprimjer, jedna primjedba ovom rezultatu je da penzioneri češće žive u kućanstvu u kojem živi mlada / ovisna osoba.

V. Ostale strukturne rigidnosti – plaće, troškovi koji nisu u sklopu plaće, geografski položaj

Jesu li plaće previsoke?

Nemogućnost prilagođavanja plaća, kada postoji visok stepen nezaposlenosti, jedna je od najvećih zagonetki tržišta rada u BiH. Zapravo, ova pojava nije ograničena samo na BiH, nego se čini da je rasprostranjena u cijeloj regiji. Kao što Graf 5 u Prilogu II pokazuje, pored BiH, bivše članice Jugoslavije, Srbija i Makedonija, iako imaju zabilježene jedne od najviših stopa nezaposlenosti u svijetu, nedavno su zabilježile i jedan od najvećih porasta jediničnih troškova rada. Šta bi moglo poticati ove trendove?

Jedno učestalo objašnjenje zašto takvi trendovi postoje je hipoteza dvojnog tržišta, po kojoj radnici jednog sektora ekonomije (obično sindikalizirani radnici javnog sektora) održavaju visoke plaće u tom sektoru putem kolektivne pogodbe. Postoje jasni dokazi da je ovo jako izražena osobina tržišta rada na Zapadnom Balkanu. Tabela 9 u Prilogu III pokazuje da su plaće za odrasle u javnom sektoru porasle za 22% u stvarnim uvjetima tokom perioda 2004–2007. godine, dok su plaće u privatnom sektoru ostale konstantne (ipak, ovo nije vrijedilo za mlade, koji su doživjeli veći porast plaća u privatnom sektoru).

Po Arandarenku et al. (2008), na Zapadnom Balkanu „(...) postoji jasna težnja ka dvojnosti na formalnom tržištu rada s više reguliranim javnim sektorom i manje reguliranim privatnim sektorom, bez obzira na formalno pokriće kolektivnih ugovora.“ Istovremeno, autori naglašavaju da sindikalizacija opada kako opada učešće javnog sektora zbog privatizacije i rasta privatnog sektora, pa su kolektivne pogodbe postale ograničene. Nadalje, da bi model insajdera – autsajdera uzrokovao visoku stopu nezaposlenosti u cijeloj ekonomiji, ona mora imati mali neformalni sektor (Campante, 2009). Ipak, ovo nije u skladu s tržištim rada Zapadnog Balkana, gdje je stepen neformalnosti visok.

Sljedeći problem vezan za plaće koji bi mogao potići nezaposlenost je visoka minimalna plaća. Teoretski bi visoka minimalna plaća mogla obeshrabriti zapošljavanje niskokvalificiranih radnika, time prouzrokujući povišenu nezaposlenost, osobito među mladim osobama, kojima se obično nude niže plaće zbog nižeg stepena njihovog iskustva. Dva entiteta BiH su usvojila Zakon o minimalnoj plaći u iznosu od 308 konvertibilnih maraka i 205 konvertibilnih maraka, za Federaciju i Republiku Srpsku ponaosob. Ovo predstavlja 27–41% prosječne neto mjesечne plaće iz 2007. godine. Po nekim standardima ovaj se iznos smatra visokom minimalnom plaćom, ali ne postoji ništa što ukazuje na to da su ove brojke obvezujuće za poslodavce. Graf 6 u Prilogu II pokazuje osnovnu shemu plaća u BiH. Ne pokazuje nikakva grupiranja oko bilo kojeg od formalnih nivoa minimalnih plaća. Štoviše, raspored pokazuje znatan broj osoba koje zarađuju manje od minimalnih plaća, što nas dovodi do zaključka da zakonsko ograničenje nije obavezujuće (u neformalnoj ekonomiji).

Jesu li bitni ostali troškovi rada i rigidnosti?

Ono što smo dalje htjeli razmatrati jesu porezi i doprinosi na rad. Nivo stopre društvenih doprinosa iz plaća radnika u BiH u prosjeku je 33%, i on se smatra relativno visokim u poređenju s drugim državama (Arandarenko et al., 2008). Trenutni model poreza na rad nije progresivan, čak ni do te mjere da u stvarnosti stavlja veći teret oporezivanja na radnike s manjom plaćom. Osim toga, obavezne osnovice na doprinose, koje se počinju primjenjivati kod plaće koja iznosi 50% prosječne plaće cijele ekonomije, također stavljuju neproporcionalan teret na radnike s niskim plaćama (Arandarenko et al., 2008). Ove rigidnosti su vjerovatno jedan od pokretača velike neformalnosti u BiH, koja je uglavnom koncentrirana na niskokvalificirane sektore poljoprivrede, građevine i uslužnih djelatnosti. Ipak, ovaj podatak ne može objasniti rasprostranjenost dugotrajne nezaposlenosti u državi.

Ako se osvrnemo na fleksibilnost tržišta rada, rezultati za BiH su prilično dobri, gdje je „poslovanje“ (indeks rigidnosti zapošljavanja) 33, a opao je sa 49 u 2004.²¹ Ovo se poredi s vrijednošću indeksa od 29,2 u drugim zemljama Istočne Evrope i Centralne Azije, i s vrijednošću od 26,4 za zemlje članice OECD (OECD). Međutim, jedna slaba kategorija smatra se rigidnjom od drugih, a to je kategorija indeksa teškoće zapošljavanja, čija je vrijednost 56. Ovakva vrijednost vjerovatno oslikava veliki broj procedura kroz koje poslodavac mora proći pri zapošljavanju novog radnika, i moguće je da će smanjiti kratkoročno, sezonsko zapošljavanje u formalnom sektoru. Ipak, posmatrajući cjelokupnu situaciju, rigidnost zapošljavanja i otpuštanja ne smatra se glavnim prioritetom reforme. U nedavnom istraživanju o kompanijama koje posluju u regiji, samo je 8% kompanija smatralo da bi stvaranje fleksibilnijih regulacija o radu trebao biti prioritet za poboljšanje privlačenja investicija u BiH (FIAS, 2007).

Uprkos rigidnostima o kojima se ranije govorilo, sveukupni troškovi rada u BiH i ostatku zemalja Zapadnog Balkana smatraju se konkurentnim na tržištu, uzimajući u obzir čak i njihov nedavni rast. Prosječni ukupni trošak rada za zemlje Zapadnog Balkana je 41% prosječnog nivoa EU (Arandarenko et al., 2008). Strani investitori obično ne navode troškove rada kao faktor koji odbija investitore, nego kao jednu od glavnih privlačnih osobina zbog kojih su se odlučili investirati u Zapadni Balkan. Za BiH rezultati istraživanja pokazuju da je samo 3% ispitanih investitora smatralo kako je smanjenje troškova rada u BiH jedan od prioriteta za pretvaranje BiH u privlačniju lokaciju za investiranje (FIAS, 2007). Većina investitora navela je da su nestabilna politička klima i nesigurna regulatorna struktura glavna ograničenja za investitore.

Koja je uloga geografskog položaja?

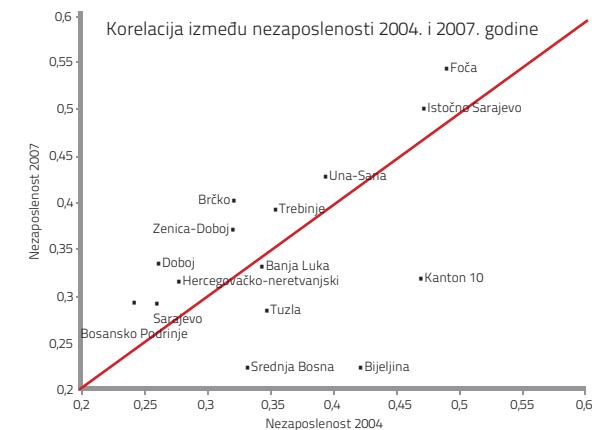
Uprkos maloj veličini, BiH pokazuje veliku raznolikost u ishodima na tržištu rada svojih regija. Graf 12 na sljedećoj stranici pokazuje stopre nezaposlenosti u regijama BiH za 2004. i 2007. godinu. Pored velikih regionalnih odstupanja, važno je primijetiti da je samo pet regija doživjelo pad nezaposlenosti, dok je u jedanaest regija nezaposlenost porasla od 2004. do 2007. godine. Ipak, zbog veličine posljedica, sveukupne posljedice na nivou države dovele su do smanjenja nezaposlenosti.

²¹ Indeks je raspona od 0 do 100; niže vrijednosti ukazuju na veću fleksibilnost. Pristupljeno podacima na www.doingbusiness.org u martu 2010.

U pet regija koje su doživjele pad nezaposlenosti, još jednom moramo posmatrati raznolikost – ovaj put u različitim uzrocima u pozadini (demografija, učešće i migracija) koji dovode do ovih ishoda. Naprimjer, Srednjobosanski kanton i Općina Bijeljina stvorili su mnogo novih radnih mjesteta, ali su doživjeli i značajan porast radne snage, što je utjecalo na efekat ove aktivnosti na stopu nezaposlenosti. S druge strane, Tuzlanski je kanton zabilježio značajan pad stope nezaposlenosti, iako je izgubljeno više od 22.000 poslova. Također, Sarajevski kanton je stvorio nova radna mesta, ali je zabilježio povećanje stope nezaposlenosti zbog porasta ukupne radne snage.

Graf 13, koji povezuje porast zaposlenosti s porastom ukupne radne snage, pokazuje jasnu pozitivnu vezu, koja predlaže da se stanovništvo seli na mesta gdje se stvaraju nove radne pozicije.²² Važno je tumačiti ove statističke podatke iz istraživanja s oprezom, osobito zato što nedostatak popisa stanovništva (1991) i mali broj zvaničnih statističkih podataka o unutarnjoj migraciji ograničavaju našu mogućnost da usporedimo podatke. Ipak, ova početna analiza nam pokazuje da regije u državi prolaze kroz različite trendove, te da se većina kretanja dešava unutar države, što je donekle suprotno postojećim stajalištima da je mobilnost radne snage u BiH dosta ograničena.

Graf 12: Regionalna odstupanja

Izvor: Proračun autorice, Anketa o radnoj snazi iz 2008.

Graf 13: Dokaz unutarnje migracije

²² Iako ovdje nije prikazano, analizom je potvrđeno da ove trendove ne potiču prvenstveno razlike u veličini skupina mladih koje su ušle u radnu snagu između 2004. i 2007. godine.

VI. Politička pozadina

Politički kontekst i ograničenja za makrostrategiju

Otkad je BiH izšla iz građanskog rata prije 15 godina, bila je suočena s teškim izazovima rekonstrukcije uništenog društva i ekonomije, dok je istovremeno prelazila iz uređenja bivše socijalističke republike u demokratsko uređenje sa slobodnim tržištem. Težina ovog zadatka povećana je u BiH zbog složenosti struktura vlasti. U skladu s Dejtonskim mirovnim sporazumom iz 1995. godine, država je podijeljena na dva entiteta, od kojih je jedan izuzetno centraliziran (Republika Srpska ili „RS“), a drugi izuzetno decentraliziran (Federacija ili „FBiH“).²³ Osim toga, Ustavom je stvoreno deset „kantona“ u Federaciji.²⁴ Iznad struktura dva entiteta i deset kantona nalaze se državne institucije BiH, u kojim je obavezna zastupljenost svih etničkih skupina, u skladu s principima podjele moći.

U ovakvoj se strukturi često legitimnost državnih institucija dovodi u pitanje, a i njihov administrativni kapacitet je veoma ograničen zbog samog uređenja države. Odsjek za rad, zaposlenje i društvenu politiku pri Ministarstvu za društvena pitanja na državnom nivou je institucija najvišeg ranga, koja pravno nadgleda politiku tržišta rada. On ima ovlaštenje da usvaja (ali ne da sprovodi) zakone na nivou države i da „koordinira“ i „nadgleda“ aktivnosti entiteta. U BiH, ipak, postoji poseban niz ministarstava za svaki entitet, a u Federaciji postoji poseban niz ministarstava na nivou svakog kantona. Takav stepen decentralizacije kapaciteta i resursa može objasniti zašto BiH do danas nema koordiniranu politiku tržišta rada ili holistički pristup velikom i konstantnom problemu nezaposlenosti s kojim je suočena. Zbog političke ograničenosti, institucije na državnom nivou trenutno su usmjerene na odnose međunarodnog tržišta rada više nego na probleme domaćeg tržišta rada, ponajviše zbog činjenice da je njihova legitimnost ograničena federalističkom politikom. S druge strane, upravo zato što u državi ne postoji makrostrategija rada i razvoja, mnogi složeni problemi tržišta rada ostaju aktivni.

Slijedi da bi opunomoćavanje institucija na državnom nivou da se s entitetima i kantonima produktivno uključe u stvaranje srednjoročne strategije za ekonomski razvoj i tržište rada na nivou cijele države bio najpoželjniji ishod. U ovom slučaju, pažnja bi se trebala usmjeriti na stvaranje uvjeta koji bi povećali potražnju radne snage u BiH, takvih koji bi privukli investicije za grane industrije usmjerene na izvoz, kojima je potrebna velika radna snaga. Iako BiH nema uvjete da postane globalni lider u mnogim proizvodnim aktivnostima, njena blizina evropskim tržištima i dosta visok kvalitet ljudskih resursa omogućava joj konkurentnu prednost da služi obližnjim evropskim tržištima u određenim proizvodnim i uslužnim djelatnostima.

Ipak, zbog trenutnih političkih i administrativnih ograničenja, ostatak ove rasprave neće se usmjeriti na politiku potražnje, nego na predlaganje konkretnih aktivnosti koje se mogu lakše implementirati u ovom trenutku i putem kojih će se vjerovatnije pozabaviti uzrocima koji su u pozadini nezaposlenosti mladih prepoznatim u ovom radu.

²³ FBiH sačinjava 51% teritorije BiH, dok RS sačinjava ostalih 49%. Prema podacima iz APK iz 2007. godine, od ukupnog broja stanovnika 3,45 miliona, približno 64%, živi u FBiH i 34% u RS-u (2% živi u Distriktu Brčko). Distrik Brčko („DB“) je samoupravna, neentitet-ska, administrativna jedinica pod upravom države, zvanično dio oba entiteta.

²⁴ Deset kantona su: 1) Unsko-sanski kanton, 2) Posavski kanton, 3) Tuzlanski kanton, 4) Zeničko-dobojski kanton, 5) Bosansko-podrinjski kanton, 6) Srednjobosanski kanton, 7) Hercegovačko-neretvanski kanton, 8) Zapadnohercegovački kanton, 9) Kanton Sarajevo i 10) Kanton 10, također poznat kao Zapadnobosanski kanton ili Kanton Livno.

VII. Preporuke za politiku budućnosti

(I) Stvoriti tražnju za osobama srednje stručne spreme putem koordiniranja mogućnosti za veće naukovanje i zaposlenje osoba ove spreme

Mlade osobe sa srednjom stručnom spremom predstavljaju najveći broj, i jednu od skupina kandidata s najvećim rizikom za dugoročnu nezaposlenost. Koristeći njemački sistem stručnog obrazovanja kao model, EU / Evropska komisija je započela sa stvaranjem nacrta procesa reforme stručnog školstva u BiH, koji bi trebao ovu vrstu školstva učiniti prilagodljivijom, fleksibilnijom i praktičnijom. Iako je uspjeh njemačkog modela veoma priznat i često usko povezan s boljim ishodima zapošljavanja, proces prilagođavanja je veoma spor u nekim regijama BiH.

Njemački model se uveliko oslanja na bliske radne odnose između stručnih radnika, srednjih škola i lokalnih kompanija. U ovom modelu studenti svoje vrijeme provode u školi i na radnom mjestu i imaju dobit zbog stalnog stažiranja / poluformalnog zaposlenja tokom svog školovanja. U ovom trenutku, stručni i srednjoškolski učenici u BiH imaju veoma male potrebe za stažiranjem i veoma neformalne i nestalne mogućnosti za stažiranjem. Ovo je najvjerojatnije zbog male ponude mjesta za stažiranje i loše organizacije tražnje u određenim školama. Da bi se napravila ponuda pozicija za stažiranje, neke su države (npr. Mađarska) odredile kao pravni uvjet određenim kompanijama iz privatnog sektora da moraju osigurati mogućnost stažiranja. Kako bi se stvorila potražnja, Vlada bi trebala pokrenuti inicijativu i nadgledati jaču izgradnju partnerstva između srednjih škola i kompanija.

Iako ne djeluje u ovoj oblasti, Ministarstvo civilnih poslova bi se trebalo pozvati na svoje ovlaštenje da nadgleda i koordinira, te da nameće plan koji mu omogućava da preuzme odgovornost za vođenje ovog procesa promjene. Država od koje BiH često crpi nadahnuće, zbog njenog visokog stepena kulturološke raznolikosti i političke decentralizacije, jeste Švicarska. I zaista, u Švicarskoj, uprkos velikoj raznolikosti u obrazovnom sistemu i decentraliziranosti većine funkcija u korist kantona, stručna praksa koja se provodi na poslu jedna je od nekoliko oblasti koje su u nadležnosti federalnih, a ne kantonalnih vlasti (Lange et al., 1998).

(II) Omogućiti proces traženja i usklajivanja za visokoobrazovane

Analiza je pokazala da, uprkos tome što su traženi na tržištu rada, veliki broj visokoobrazovanih prelaze iz univerziteta u kategoriju neaktivnih i nezaposlenih više nego u kategoriju zaposlenih. Kada se priključe kategoriji nezaposlenih, u prosjeku su nezaposleni dvije godine, s obzirom na to da nemaju potrebne vještine, infrastrukturu, a ni podršku za efikasno traženje posla. U socijalističkom režimu javni su univerziteti imali bliske odnose s javnim preduzećima koja su zapošljavala njihove diplomce. Iako se režim promjenio, univerzitski sistem nije se u potpunosti prilagodio

potrebama privatnog tržišta, pa je interakcija između univerziteta i velikih poslodavaca iz privatnog sektora mala.²⁵

Kao prvo, Ministarstvo civilnih poslova može napraviti prvi korak tako što će iskoordinirati komisiju između svojih odjela, odjela Ministarstva za obrazovanje te udruženja proizvođača i profesionalnih udruženja, da omogući veću razmjenu između javnih univerziteta i privatnog sektora, s ciljem da se definiraju određena područja u kojim bi se obrazovanje i programi obuke bolje uskladili s potrebama poslodavaca. Kao drugo, trebala bi se usmjeriti veća sredstva za aktivnosti službi za savjetovanje i planiranje karijere u sklopu velikih državnih univerziteta. Ove usluge bi mogle pružati privatne uslužne firme, umjesto da njima rukovodi država. Prihodi za takve programe mogli bi se dobiti pomoću preispitivanja trenutnog sistema finansiranja visokog obrazovanja, u kojem se oko 43% od budžeta državnih univerziteta odvaja za finansiranje studenata koji su odustali ili koji obnavljaju godinu.²⁶

(III) Fokusiranje na pojedinačna rješenja za dugoročnu nezaposlenost i najranjivije koji su uhvaćeni u "trajnu zamku"

Dosta dokaza pokazalo je da dugotrajnija nezaposlenost rano u životu uzrokuje smanjenje mogućnosti pojedinca da se u budućnosti zaposli i zaradi za život. Uz moguće negativne efekte koje dugoročna nezaposlenost može imati na psihološko stanje pojedinca, ona dovodi do marginalizacije i neprilika u društvu, osobito u društvima s dugom poviješću sukoba. Upravo je iz ovih razloga Sjeverna Irska veoma ozbiljno shvatila proces omogućavanja ravnopravnosti pri zapošljavanju. U Irskoj se „(...) uklanjanje razlika između katolika i protestanata na tržištu rada i u obrazovnom sistemu smatra načinom osiguravanja preuvjeta za mir – ili barem za kontroliranje sukoba“ (Lange et al.).

U BiH se posvećuje malo pažnje pomaganju nezaposlenim mladim osobama koje su nezaposlene dvije ili više godina. U ovom slučaju postoji mogućnost za Ministarstvo civilnih poslova da preuzeme vodstvo tako što će stvoriti komisiju i specijalizirane programe koji bi se fokusirali na problem dugotrajne nezaposlenosti mladih, pri čemu bi se dodatno osvrnulo na žene i niskoobrazovane osobe, grupe za koje se ispostavilo da su najpodložnije dugotrajnoj isključenosti iz kategorije zaposlenih. Pristup bi trebao biti takav da se fokusira na nivo pojedinca; savjetovanje nezaposlenih putem razgovora s njima, u svrhu otkrivanja koje se mogućnosti preobrazovanja ili poslovne obuke, dostupne njima, mogu primijeniti na njihov slučaj. Ovakav pristup aktivnoj politici za tržište rada na pojedinačnom nivou pokazao se efikasnijim od onih koji se primjenjuju na veliko, poput anonymnih ili općih programa za obuku (OESR). Ovaj proces mogu voditi biroi za zapošljavanje na entitetskom i kantonalnom nivou, pod nadzorom i saradnjom s Ministarstvom civilnih poslova. Međutim, da bi se omogućilo biroima da obavljaju ovu dužnost, morat će se izvršiti nekoliko reformi, o kojima će se govoriti kasnije u ovom radu.

(IV) Poboljšati sposobnost uključivanja biroa za zapošljavanje u aktivnu politiku tržišta rada

Trenutno se pravni mandat entitetskih i deset kantonalnih biroa za zapošljavanje svodi na registraciju i vođenje

²⁵ Na osnovu razgovora s vodećim bosanskohercegovačkim državnim i privatnim univerzitetima i poslodavcima tokom ljeta 2009.

²⁶ Evropska komisija, izvještaj o reformi finansiranja visokog obrazovanja u BiH, mart 2009. godine. Moguće je da su ovakvi ishodi odraz slabih poticaja za djelovanje studenata, uzrokovanih lošom perspektivom za rad visokoobrazovanih na tržištu rada.

podataka o nezaposlenim osobama, dostavljanje naknada za nezaposlenost, širenje informacija o ponudi i potražnji tržišta rada, omogućavanje obrazovne ili podrške u obuci nezaposlenim, te uključivanje u ostalu aktivnu politiku tržišta rada. Međutim, u praksi se najveći dio njihovih aktivnosti svodi na rukovođenje društvenim naknadama, a ne na važeće mјere koje se bave uzrocima nezaposlenosti. Kao što to pokazuje Tabela 6, trenutni troškovi biroa su izuzetno mali u odnosu na biroe OESR država, posebno u kategoriji aktivne politike tržišta rada.

Tabela 6: Troškovi za programe tržišta rada u BiH i državama OESR

(Procenat BNP-a)	Troškovi za programe tržišta rada								
	Federacija BiH			Republika Srpska			Zemlje članice OESR-a		
	2006.	2007.	2008.	2006.	2007.	2008.	2005.	2006.	2007.
Aktivne mјere	0,33	0,29	0,28	0,05	0,04	0,08	0,62	0,59	0,56
Pasivne mјere	0,43	1,08	1,24	0,25	0,24	0,26	0,96	0,86	0,75
Ukupno	0,76	1,37	1,51	0,3	0,28	0,34	1,58	1,45	1,31

Izvor: Statistički podaci OESR-a i podaci o fiskalnoj potrošnji Vlade BiH

Administrativni kapacitet državnih agencija za zapošljavanje podržava se konstantnim finansiranjem putem umanjenja plaća zaposlenih osoba (1-2 % bruto plaće). Ova sredstva se trenutno koriste u najvećoj mjeri da bi se osiguralo zdravstveno osiguranje nezaposlenim osobama, umjesto da se koristi za aktivnu politiku tržišta rada.²⁷ Rezultat ovakve institucijske postavke je prenapuhanost zvaničnih podataka o broju nezaposlenih, pošto ljudi imaju motiv da se registriraju u državnim agencijama za zapošljavanje čak i kada rade (najčešće u neformalnoj ekonomiji), u svrhu dobijanja zdravstvenog osiguranja i drugih naknada. Kao što smo u dokazima vidjeli, preveliko oslanjanje na biro za zapošljavanje umanjuje mogućnost pojedinaca da pređu u kategoriju zaposlenih. Predlaže se reforma prebacivanja administrativnih i adekvatnih finansijskih sredstava za dodjeljivanje zdravstvenog osiguranja iz biroa za zapošljavanje u prikladnije agencije, te da se preusmjeri kapaciteti biroa za zapošljavanje na važeću politiku tržišta rada. Rukovodeći tim Federalnog zavoda za zapošljavanje već je javno izrazio želju da pokrene reformu, shvativši da je dodjeljivanje društvenih naknada uveliko doprinijelo tome da biroi postanu neefikasni u hvatanju u koštarac s najozbiljnijim problemom u državi – nezaposlenošću.

(V) Zaključak

Cilj ovog rada bio je razjasniti problem nezaposlenosti mladih u BiH i izdvojiti od svih mogućih i bitnih objašnjenja upravo ona koja se najviše tiču osnovnih uzroka problema. Otkrili smo da nedovoljna potražnja za radnicima, uzrokovanu nedovoljnim stvaranjem novih radnih mesta, predstavlja veliki dio problema na koji bi se trebala obratiti pažnja pri stvaranju makroekonomske i strategije za tržište rada. Također smo otkrili koje su najugroženije kategorije stanovništva i opasnosti koje prijete tim kategorijama. U svojim prijedlozima o politici budućnosti, ovaj rad je iznio nekoliko postepenih pristupa fokusiranih na svakodnevna ograničenja s kojima se suočavaju nezaposleni pojedinci. Imajući u vidu politički i administrativni kapacitet Ministarstva civilnih poslova, u radu se predlažu neke aktivnosti koje bi, uz dobro vodstvo i novim određivanjem prioriteta kamo usmjeriti novčana sredstva, trebale donijeti vidljiva poboljšanja u ishodima zapošljavanja mladih u Bosni i Hercegovini iz različitih sredina i kategorija obrazovanja.

²⁷ Zbog izuzetno ispolitiziranog zakona koji je na snazi od početka 2007. godine, državni birovi za zapošljavanje u FBiH dobili su mandate da osiguraju dodatne naknade demobiliziranim borcima. U 2008. godini ove naknade sačinjavale su 58% ukupnih prihoda biroa.

Bibliografija

- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2009), Anketa o radnoj snazi, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina.
- Arandarenko, Mihailand Vukojevic, Vladimir, (2008) "Labor Costs and Labor Taxes in the Western Balkans" The World Bank, Washington, D.C.
- Banerjee, Abhijit. al. (2006) "Why Has Unemployment Risen in the New South Africa?" CID Working Paper No. 134.
- Beganovic, Jasmina "Are Skills Constraining Growth in Bosnia and Herzegovina?" World Bank, Report No. 54901-BA. Washington: DC.
- Blanchard, Olivier and Katz, Lawrence (1997) "What We Know and Do Not Know About the Natural Rate of Unemployment" Journal of Economic Perspectives -Vol.11 Number 1.
- Blanchard, Olivier (2006) "European unemployment: the evolution of facts and ideas" Economic Policy, January 2006 pp. 5–59.
- Blanchard, Olivier, Jimeno Juan Francisco, etal. (1995) Spanish Unemployment: Is There a Solution? Centre for Economic Policy Research, London: United Kingdom.
- Blanchflower, David (2001) "Unemployment, Well-Being, and Wage Curves in Eastern and Central Europe", Journal of the Japanese and International Economies 15, pp. 364–402.
- Burda, Michael (1993) "Unemployment, labour markets and structural change in Eastern Europe" EconomicPolicy, Vol. 8, No. 16, pp. 102-137.
- Campante, Filipe "Lecture 19: Unemployment", Lecture Notes, Harvard Kennedy School, API 119, Spring 2009.
- Cuc, Milan (2007) "Unemployment and Labor Market" in "Bosnia and Herzegovina: Selected Issues" International Monetary Fund, IMF Country Report No. 07/269, August 2007, pp. 30-48.
- Elwood, David (1982) "Teenage Unemployment: Permanent Scars or Temporary Blemishes", in The Youth Labor Market Problem: Its Nature, Causes, and Consequences. Richard B. Freeman and David A. Wise, eds. University of Chicago Press, pp. 349 - 390.
- European Union (2006) "Continuous Vocational Training and Education in Bosnia and Herzegovina, review and analysis."
- European Union (2009) "Feasibility Study for High Education Financing Reform", final report, Letter of Contract N°2008/160909.
- FIAS, The World Bank Group (2007) "Attracting Investment to South-East Europe – Survey of FDI Trends and Investor Perceptions" Washington, D.C.

Vanjskotrgovinska komora BiH i Evropske komore (2009), Prepreke investiranju na Zapadnom Balkanu iz perspektive privatnog sektora, potražite na: http://www.eicc.ba/images/stories/dokumenti/prepreke_investiranju_na_ZB.pdf

Frankel, Jeffrey (2009) "Are Bilateral Remittances Countercyclical?" NBER Working Paper No. 15419.

Gregg, Paul and Wadsworth, Jonathan (1996); "How Effective Are State Employment Agencies? Jobcentre Use and Matching in Britain", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 8, 3.

Harris J. and M. Todaro (1970) "Migration, Unemployment & Development: A Two-Sector Analysis". American Economic Review, March 1970; 60(1): 126-42.

Hausmann, Ricardo "Lecture 15: Labor Markets", Lecture Slides, Harvard Kennedy School, PED 309, Fall 2010.

Holzer, Harry J. (1988) "Search Method Use by Unemployed Youth" Journal of Labor Economics, Vol. 6, No. 1, pp. 1-20.

Holzer, Harry J. (1987). "Job Search by Employed and Unemployed Youth" Industrial And Labor Relations Review, Vol. 40, pp. 601-11.

Međunarodni monetarni fond (2009) "Bosna i Hercegovina: Zahtjev za Stand-by Aranžman" MMF Izvještaj za zemlju br. 09/226, juli 2009. godine.

Kaminski, Bartłomiej (2008) "Governance and Foreign Trade Performance of Bosnia and Herzegovina – The Challenge of Sustaining Impressive External Performance" The World Bank, Washington: D.C.

Lange, Thomas (Ed.) (1998) Understanding the School-to-Work Transition: An International Perspective. Nova Science Publishers, Inc. Commack, New York.

Norris, Pippa (2008) Driving Democracy: Do Power-Sharing Institutions Work? New York: Cambridge University Press.

O'Higgins, Niall (1997) "The Challenge of Youth Unemployment", International Labor Organization, Geneva.

PhanThuy, Ellen Hansen and David Price (2001), "The Public Employment Service in a Changing Labour Market", Geneva, ILO, 2001, 249 pp.

Pissarides, C.A. (1979) "Job Matchings with State Employment Agencies and Random Search" The Economic Journal, Vol. 89, No. 356, pp. 818-833.

Pissarides, C.A. (1988) "The Search Equilibrium Approach to Fluctuations in Employment" The American Economic Review, Vol. 78, No. 2.

Romer, David (2006) Advanced Macroeconomics. McGraw-Hill, 3rd ed. New York: NY, Chapter 9: Unemployment, pp. 437-495.

Summers, Lawrence (1988) "Relative Wages, Efficiency Wages, and Keynesian Unemployment" The American Economic Review, Vol. 78, No. 2.

Woodward, Susan L. (1995) Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990. Princeton University Press: Princeton, New Jersey.

Prilog |

Indikatori makroekonomije i tržišta rada

Tabela 1: Odabrani ekonomski indikatori MMF-a za BiH

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Projekcije						
Nominalni BNP (milioni KM)	16.928	19.121	21.640	24.640	24.545	25.036
Bruto nacionalna ušteda (u % BNP-a)	9,4	12,6	12,3	9,7	10,6	13,4
Bruto ulaganje (u % BNP-a)	27,4	20,9	25,0	24,4	20,2	23,1
promjena izražena postotkom						
Stvarni BNP	3,9	6,9	6,8	5,5	-3,0	0,5
Indeks industrijske proizvodnje (prosječni period)	11,1	10,5	8,1	10,2	-3,0	0,5
Bruto plaće (prosječni period)	5,6	9,1	10,2	17,0	3,2	2,7
Potrošačka košarica (prosječni period)	3,6	6,1	1,5	7,4	1,6	2,3
Novac i kredit						
Likvidna sredstva	18,2	24,7	21,6	4,3	0,6	3,9
Kredit ekonomiji	27,5	23,3	26,1	20,8	0,0	4,0
u postotku BNP-a						
Opći proračun vlade 1/	45,5	47,4	47,4	45,8	45,0	45,9
Prihod (od čega: subvencije)	3,0	2,6	3,2	2,1	2,3	3,0
Rashod (na osnovi obvezivanja)	44,7	45,2	47,5	49,9	49,7	49,9
Od čega: investicioni troškovi	6,9	6,1	6,7	7,1	7,1	7,9
Primarni saldo	1,4	2,9	0,5	-3,5	-3,8	-3,0
Ukupni saldo	0,8	2,2	-0,1	-4,0	-4,7	4,0
izraženo u milionima eura, osim ako nije drugačije naznačeno						
Saldo uplata						
Izvoz robe i usluga	2.832	3.589	4.062	4.580	3.843	4.108
Uvoz robe i usluga	6.393	6.493	7.656	8.688	7.050	7.476
Neuzvraćeni prijenosi, neto	1.628	1.762	1.853	1.844	1.771	1.903
Trenutni saldo računa	-1.555	-816	-1.401	-1.842	-1.201	-1.234

(u postotku BNP-a)	-18,0	-8,4	-12,7	-14,7	-9,7	-9,6
Strane izravne investicije	477	562	1.471	529	258	500
(u postotku BNP-a)	5,5	5,8	13,3	4,2	2,1	3,9
Bruto zvanične rezerve	2.145	2.761	3.425	3.219	2.932	3.007
(u mjesecima uvoza)	4,0	4,3	4,7	5,5	4,7	4,5
Vanjski dug, postotak BNP-a	51,3	47,9	47,5	44,5	52,4	56,7
Usluga vanjskog duga	267	412	326	364	433	504
(u postotku izvoza robe i usluga)	9,4	11,5	8,0	8,0	11,3	12,3

Izvor: Međunarodni monetarni fond, 2009.

Tabela 2: Indikatori poslovnog okruženja za BiH

Indeks globalne konkurentnosti (viši rezultat = bolji učinak, Svjetski ekonomski forum)	3,58	3,67	..
Vrijeme potrebno za pokretanje posla (broj dana, Izvještaj o poslovanju <i>Doing Business</i>)	..	59	54	54	54	
Vrijeme potrebno za plaćanje poreza (sati po godini, Izvještaj o poslovanju, <i>Doing Business</i>)	100	100	..
Vrijeme potrebno za dobivanje dozvole (broj dana, Izvještaj o poslovanju, <i>Doing Business</i>)	476	467	..
Vrijeme potrebno za izvoz (broj dana, Izvještaj o poslovanju, <i>Doing Business</i>)	32	22	..
Rigidnost indeksa zapošljavanja (0 do 100, niže vrijednosti = bolji učinak, Izvještaj o poslovanju, <i>Doing Business</i>)	49	42	42	
Indeks percepције korupcije (1-10, veći rezultat = bolji učinak, Transparency International)	3,4	3,3	3,1	2,9	..	
Indeks ekonomske slobode (niži rezultat = bolji učinak, Heritage Foundation)	3,89	3,54	3,3	3,16	3,01	
Indeks vladavine zakona (-2,5 do 2,5, viši rezultat = bolji učinak, Institut Svjetske banke)	-0,99	-1,01	-0,75	-0,74	..	
Indeks učinkovitosti vlade (-2,5 do 2,5, viši rezultat = bolji učinak, Institut Svjetske banke)	-0,88	-0,70	-0,55	-0,53	..	
Indeks kvaliteta regulatornog okruženja (-2,5 do 2-5, viši rezultat = bolji učinak, Institut Svjetske banke)	-0,94	-0,79	-0,52	-0,53	..	

Bilješke:

1. Izvor: FIAS, The World Bank Group (2007) "Attracting Investment to South-East Europe – Survey of FDI Trends and Investor Perceptions", Washington, D.C. (Indikator svjetskog razvoja, Grupacija Svjetske banke)
2. Indikatori trenda pada i rasta zahtijevaju promjenu od najmanje 1% u istom pravcu u protekle dvije godine

Tabela 3: Procjene anketa o ishodima na tržištu rada u BiH, 2001-2009.

Bosna i Hercegovina: Procjene stope nezaposlenosti											
	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.		
Izvor:											
Anketa o radnoj snazi, 2006-2009. g.	31,1	29,0	23,4	24,1	radna populacija 15 g.+	
Anketa o radnoj snazi, 2006-2009. g.	31,8	29,6	23,9	24,6	radna populacija 15-64. g.	
Anketa o potrošnji kućanstava, 2007. g.	32,6	subjektivni izvještaj, 15 g. +	
Anketa o potrošnji kućanstava, 2004. g.	33,3	subjektivni izvještaj, 15 g. +	
Anketa mjerena životnog standarda (LSMS), 2001-2004. g.	38,8	37,0	32,4	33,5	subjektivni izvještaj, 15-64 g.	
Agencija za statistiku BiH	43,9	44,3	39,0	40,4	od maja svake godine	
Bosna i Hercegovina: Procjene stope zaposlenosti											
	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.		
Izvor:											
Anketa o radnoj snazi, 2006-2009. g.	29,7	31,2	33,6	33,1	radna populacija 15 g.+	
Anketa o radnoj snazi, 2006-2009. g.	35,0	36,7	40,7	40,1	radna populacija 15-64. g.	
Anketa o potrošnji kućanstava, 2007. g.	33,9	subjektivni izvještaj, 15 g. +	
Anketa o potrošnji kućanstava, 2004. g.	33,8	subjektivni izvještaj, 15 g. +	
Anketa mjerena životnog standarda (LSMS), 2001-2004. g.	36,1	36,0	40,9	42,6	subjektivni izvještaj, 15-64 g.	
Bosna i Hercegovina: Procjene stope učešća											
	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.		
Izvor:											

Anketa o radnoj snazi, 2006-2009. g.	43,1	43,9	43,8	43,6	radna populacija 15 g.+
Anketa o radnoj snazi, 2006-2009. g.	51,3	52,2	53,4	53,2	radna populacija 15-64. g.
Anketa o potrošnji kućanstava, 2007. g.	50,3	subjektivni izvještaj, 15 g. +
Anketa o potrošnji kućanstava, 2004. g.	49,3	subjektivni izvještaj, 15 g. +
Anketa mjerena životnog standarda (LSMS), 2001-2004. g.	59,0	57,1	60,5	64,1	subjektivni izvještaj, 15-64 g.

Bilješka: format tabela i statistika LSMS-a preuzeti iz Cuc, M. (2007).

Statistiku za 2004. i 2006-2009. izračunala autorica koristeći Anketu o potrošnji kućanstava i Anketu o radnoj snazi

Tabela 4: Ishodi na tržištu rada prema regionalnoj strukturi u BiH, procjene anketa iz 2004. i 2007.

Statistika radne snage po regiji, 2004.									
Entitet	Kanton	Nezapo-sleni	Zaposleni	Neak-tivni	Radna snaga	Ukupna radna snaga	Stopa nzp.	Stopa zp.	Stopa akt.
FBiH	Unsko-sanski	46.651	71.383	111.954	118.034	229.988	40%	31%	51%
FBiH	Posavski	1.371	24.568	11.569	25.939	37.508	5%	65%	69%
FBiH	Tuzlanski	77.217	145.359	204.890	222.575	427.465	35%	34%	52%
FBiH	Zeničko-dobojski	46.564	101.046	155.662	147.610	303.273	32%	33%	49%
FBiH	Bosansko-podrinjski	2.795	9.023	14.019	11.818	25.837	24%	35%	46%
FBiH	Srednjobosanski	26.821	52.471	81.926	79.291	161.218	34%	33%	49%
FBiH	Hercegovačko-neretvanski	30.208	78.776	116.523	108.984	225.507	28%	35%	48%
FBiH	Zapadno-hercegovački	5.350	15.216	24.539	20.566	45.105	26%	34%	46%
FBiH	Sarajevo	33.730	95.160	135.253	128.890	264.143	26%	36%	49%
FBiH	Kanton 10	11.915	13.499	35.092	25.414	60.507	47%	22%	42%
RS	Banja Luka	84.405	162.415	231.694	246.820	478.514	34%	34%	52%
RS	Bijeljina	41.305	56.786	96.646	98.092	194.738	42%	29%	50%
RS	Trebinje	15.836	28.945	44.055	44.780	88.835	35%	33%	50%
RS	Doboj	24.731	71.709	86.816	96.440	183.255	26%	39%	53%
RS	Foča	7.223	7.506	11.440	14.729	26.168	49%	29%	56%
RS	Istočno Sarajevo	24.541	27.110	38.308	51.652	89.960	48%	30%	57%
DB	Distrikt Brčko	8.828	18.722	27.399	27.551	54.950	32%	34%	50%

FBiH total		282.622	606.501	891.428	889.122	1.780.			
550	32%	34%	50%						
RS total		198.041	354.471	508.958	552.512	1.061.			
470	36%	33%	52%						
DB total		8.828	18.722	27.399	27.551	54.950	32%	34%	50%
BiH total		489.491	979.694	1.427. 785	1.469. 185	2.896. 970	33%	34%	51%

Statistika radne snage po regiji, 2007.

Entitet	Kanton			Neak-tivni	Radna snaga	Ukupna radna snaga	Stopa nzp.	Stopa zp.	Stopa akt.
FBiH	Unsko-sanski	52.310	69.781	113.219	122.091	235.091	43%	30%	52%
FBiH	Posavski	4.994	8.598	19.804	13.593	33.396	37%	26%	41%
FBiH	Tuzlanski	49.027	123.204	180.286	172.231	352.517	28%	35%	49%
FBiH	Zeničko-dobojski	64.340	100.710	145.838	165.050	310.888	39%	32%	53%
FBiH	Bosansko-podrinjski	1.754	4.104	10.518	5.858	16.376	30%	25%	36%
FBiH	Srednjobosanski	22.758	80.632	101.402	103.391	204.792	22%	39%	50%
FBiH	Hercegovačko-neretvanski	31.689	67.790	108.441	99.479	207.920	32%	33%	48%
FBiH	Zapadnohercegovački	7.571	16.981	39.320	24.552	63.872	31%	27%	38%
FBiH	Sarajevo	50.232	120.668	153.837	170.900	324.737	29%	37%	53%
FBiH	Kanton 10	7.071	15.181	31.147	22.252	53.398	32%	28%	42%
RS	Banja Luka	71.950	144.910	217.134	216.859	433.994	33%	33%	50%
RS	Bijeljina	24.378	84.947	90.951	109.324	200.275	22%	42%	55%
RS	Trebinje	12.338	19.024	31.602	31.362	62.694	39%	30%	50%
RS	Doboj	33.885	70.685	96.050	104.569	200.620	32%	35%	52%
RS	Foča	9.216	7.765	14.601	16.981	31.582	54%	25%	54%
RS	Istočno Sarajevo	12.668	12.671	30.792	25.339	56.131	50%	23%	45%
DB	Distrikt Brčko	11.051	16.496	29.010	27.547	56.557	40%	29%	49%
FBiH total		291.745	607.649	903.811	899.399	1.803.	32%	34%	50%
RS total		164.434	340.001	481.130	504.435	985.565	33%	34%	51%
DB total		11.051	16.496	29.010	27.547	56.557	40%	29%	49%
BiH total		467.230	964.147	1.413.951	1.431.377	2.845.328	33%	34%	50%

Izvor: proračun autorice, korištene ankete o potrošnji kućanstava iz 2004. g. i 2007. g.

Prilog II

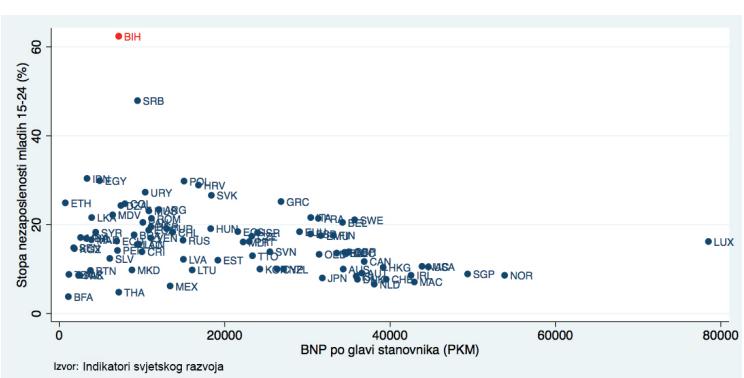
Dopunske tabele i grafovi

Graf 1: Politička karta Bosne i Hercegovine

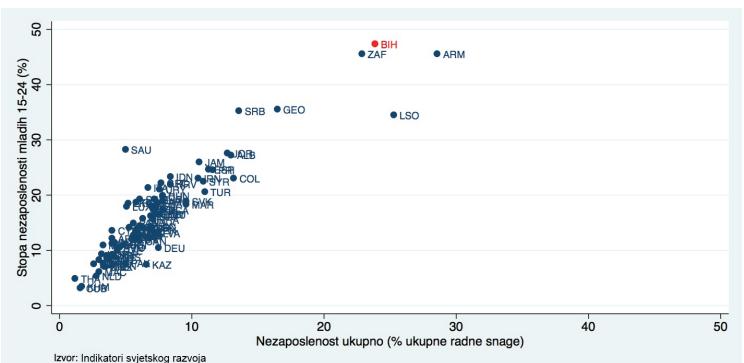

Izvor: CIA World Factbook.

Graf 2: Globalna pozicija BiH – nezaposlenost mladih

Izvor: Indikatori svjetskog razvoja

NEZ

Tabela 1: Globalne stope nezaposlenosti mladih, 2006-2008.

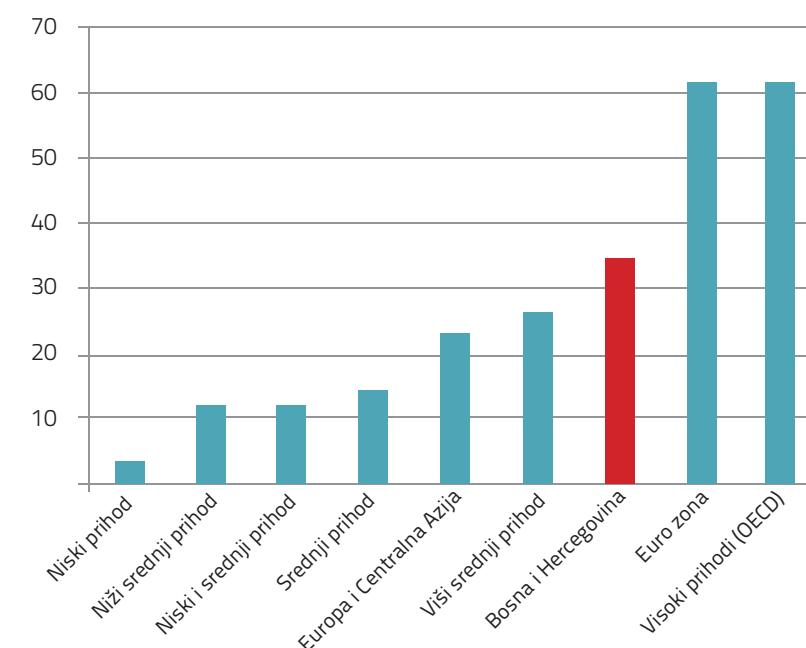
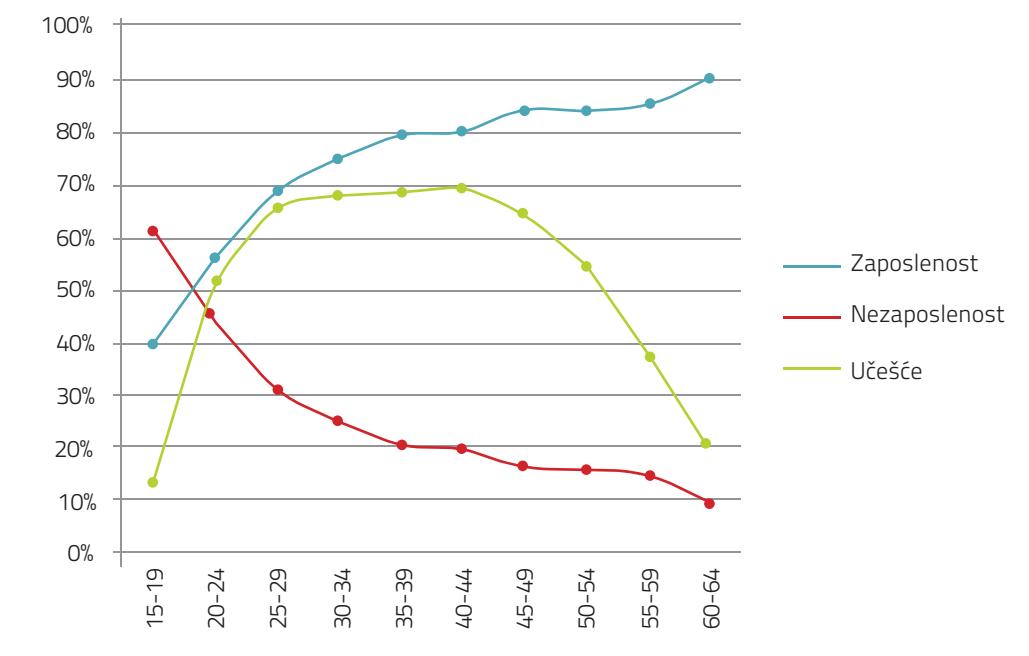
Godina	2006.	2007.	2008.
Svijet	12,5	11,9	12,2
Razvijene ekonomije i EU	13,0	12,2	13,1
Centralna i Jugoistočna Evropa	18,9	17,5	18,1
Istočna Azija	8,7	8,4	9,2
Jugoistočna Azija i Pacifik	17,2	14,8	15,6
Južna Azija	10,2	10,1	10,1
Latinska Amerika i Karibi	15,1	14,4	14,8
Bliski Istok	20,4	18,4	18,8
Sjeverna Afrika	25,0	25,2	24,1
Subsaharska Afrika	11,5	11,4	11,3
Bosna i Hercegovina	62,4	58,6	47,3

Izvor svih podataka (osim za BiH): ILO;

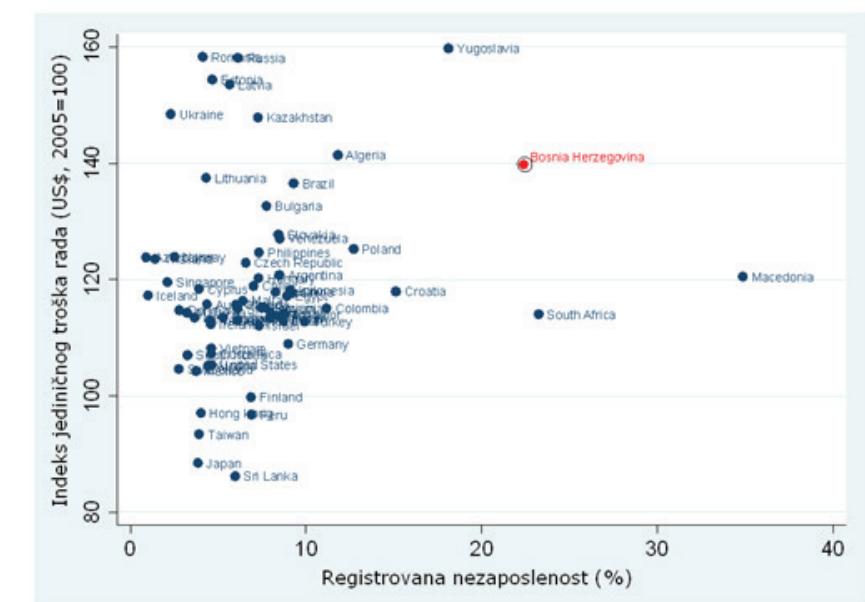
Izvor za BiH: Anketa o radnoj snazi.

Graf 3: Korisnici interneta (postotak)

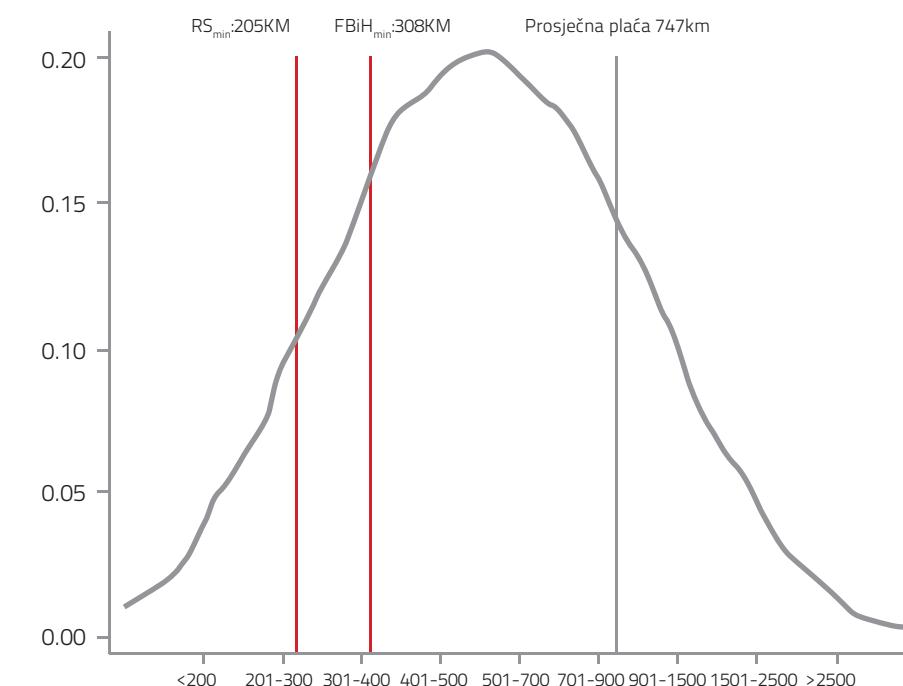
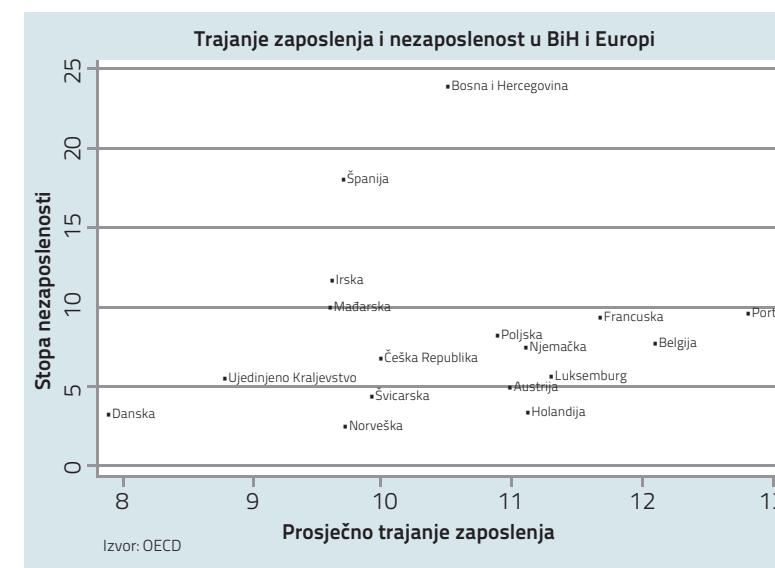
Izvor: Indikatori svjetskog razvoja.

Graf 4: Utjecaj starosti na zaposlenje, nezaposlenje, učešće u BiH, 2008.

Izvor: Proračun autorice, Anketa o radnoj snazi iz 2008.

Graf 5: Globalna nezaposlenost i rast plaća

Izvor: Indikatori svjetskog razvoja.

Graf 6: Ukupna distribucija plaća u BiH**Graf 7:** Uloga insajdera u nezaposlenju?

Prilog III

Statistički podaci i rezultati regresije

Tabela 1: Pregled statističkih varijabli korištenih u Reg. (1) i Reg. (2)

	Posmatranja	Pronik	Std. dev.	Min	Max
<u>Ovisne varijable</u>					
Zapošljava se(1)	10.472	0,74	0,44	0	1
Radi(2)	10.224	0,12	0,33	0	1
Napušta nezaposlenost(3)	2.788	0,29	0,45	0	1
Učestvuje u radnoj snazi	23.821	0,44	0,50	0	1
<u>Opisne varijable</u>					
Karakteristike pojedinaca					
Starosna dob	28.774	39,2	22,3	0	98
Dob – kvadrirana vrijednost	28.774	2032	1861	0	9.604
Muško	28.774	0,49	0,50	0	1
Oženjen	28.774	0,50	0,50	0	1
Obrazovni uspjesi					
Nema diplomu	28.774	0,18	0,39	0	1
Osnovna škola	28.774	0,37	0,48	0	1
Srednja škola, treći stepen (izostavljena kategorija)	28.774	0,20	0,40	0	1
Srednja škola, četvrti stepen	28.774	0,18	0,39	0	1
Viša škola	28.774	0,03	0,16	0	1
Univerzitet	28.774	0,03	0,18	0	1
Status na t-1					
Bio je student	26.353	0,01	0,10	0	1
Bio je nezaposlen	28.774	0,15	0,36	0	1
Bio je zaposlen	28.774	0,24	0,43	0	1
Nije bio aktivan (izostavljena kategorija)	23.821	0,41	0,49	0	1
Oblast obrazovanja					
Opći program obrazovanja	28.774	0,04	0,19	0	1
Obrazovanje, umjetničke i humanističke náukve	28.774	0,02	0,13	0	1
Društvene náukve, ekonomija, pravo	28.774	0,06	0,24	0	1
Prirodne, matematičke i kompjuterske náukve	28.774	0,01	0,08	0	1
Tehničke i građevinske náukve	28.774	0,16	0,36	0	1

Poljoprivredne veterinarske nake	28.774	0,01	0,11	0	1
Zdravstvo i socijalna zaštita	28.774	0,02	0,13	0	1
Uslužne djelatnosti	28.774	0,10	0,29	0	1
Ostalo (izostavljena kategorija)	28.774	0,59	0,49	0	1
Trajanje	3.641	72,1	62,7	0	480

Izvor: Proračun autorice, Anketa o radnoj snazi iz 2008.

(1) Zapošljava se uvjetuje uključenost u radnu snagu. To je jednako 1 ako pripada radnoj snazi iako je zaposlen/a;

(2) Radi manje od 12 mjeseci prije ankete. Ankete prvično sprovedene u maju 2008. godine;

(3) Napuštanje nezaposlenosti uvjetuje status t-1. Ukoliko je nezaposlen/a u vrijeme t-1, a zaposlen/a u vrijeme t, slijedi da je varijabla jednaka.

Nezaposlen		0,62*	0,12		
Student		(0,29)	(0,21)		
Zaposlen		0,17	0,17		
Trajanje		(0,094)	(0,19)		
Konstanta		-0,69***	-0,3		
Pseudo R-kvadrirana vrijednost		(0,093)	(0,19)		
Broj posmatranih slučajeva		-0,002**	-0,009***		
		(0,001)	(0,002)		
		1,2***	-3,6**	-0,26	-3,3*
		(0,37)	(1,1)	(0,47)	(1,3)
		0,0472	0,0481	0,109	0,0426
		7.650	2.822	7.466	2.758
				1.368	906

* p<0,05, ** p<0,01, *** p<0,001

Tabela 2: Reg. (1) – Marginalni efekti karakteristika pojedinaca i trajanja nezaposlenosti na izglede za zapošljavanje

Varijabla:	Ovisna varijabla					
	P (zapošljava se)		P (radi)		P (napušta nezaposlenost)	
	Odrasli (30+)	Mladi (15-30)	Odrasli (30+)	Mladi (15-30)	Odrasli (30+)	Mladi (15-30)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Starosna dob	-0,053** (0,016)	0,24* (0,094)	-0,024 (0,021)	0,24* (0,11)	0,13* (0,061)	0,36 (0,24)
Dob – kvadrirana vrijednost	0,001*** (0,000)	-0,004* (0,002)	0,000 (0,000)	-0,006* (0,002)	-0,0015* (0,001)	-0,007 (0,005)
Muško	0,15*** (0,035)	0,23*** (0,052)	0,24*** (0,049)	0,18** (0,059)	0,59*** (0,1)	0,41** (0,13)
Oženjen	0,24*** (0,041)	0,29*** (0,06)	0,057 (0,057)	-0,028 (0,069)	0,11 (0,1)	0,036 (0,15)
Bez diplome	0,046 (0,13)	-0,42 (0,29)	0,077 (0,17)	-0,13 (0,34)	0,079 (0,37)	
Osnovna škola	-0,16*** (0,042)	-0,0061 (0,076)	0,078 (0,057)	-0,025 (0,087)	0,089 (0,097)	0,25 (0,16)
Srednja škola, četvrti stepen	0,22*** (0,043)	0,085 (0,056)	-0,056 (0,058)	-0,039 (0,064)	-0,44*** (0,13)	-0,13 (0,13)
Viša škola	0,61*** (0,095)	0,29 (0,17)	-0,12 (0,12)	0,33 (0,18)	-0,33 (0,34)	0,66 (0,41)
Univerzitet	0,90*** (0,094)	0,41*** (0,11)	-0,087 (0,11)	0,46*** (0,12)	-0,32 (0,38)	-0,085 (0,36)

Izvor: Proračun autorice, Anketa o radnoj snazi iz 2008.

Napomena: Koeficijenti predstavljaju marginalne efekte srednje vrijednosti ovisne varijable, izračunati pomoću probit analize. Sažeta statistika varijabli unesena je u Tabelu 1. Karakteristike anketiranog pojedinca: žensko, diploma, neodata, neaktivna.

Tabela 3: Reg (2) – Marginalni efekti oblasti obrazovanja na mogućnost zaposlenja

Varijabla:	Ovisna varijabla					
	P (zapošljava se)		P (napušta nezaposlenost)		P (učestvuje u RS)	
	Odrasli (30+)	Mladi (15-30)	Odrasli (30+)	Mladi (15-30)	Odrasli (30+)	Mladi (15-30)
Starost	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Starost kvadrirana	-0,053** (0,016)	0,23* (0,094)	-0,071 (0,04)	0,05 (0,16)	0,097*** (0,0083)	0,85*** (0,059)
Muško	0,17*** (0,037)	0,28*** (0,056)	0,36*** (0,079)	0,39*** (0,091)	0,82*** (0,025)	0,56*** (0,042)
Oženjen	0,25*** (0,042)	0,29*** (0,061)	0,21* (0,082)	0,12 (0,1)	0,068* (0,029)	-0,022 (0,052)
Bez diplome	0,086 (0,14)	-0,53 (0,31)	0,54 (0,31)	-0,24 (0,4)	-0,36*** (0,074)	-0,87*** (0,18)
Osnovna škola	-0,12 (0,08)	-0,1 (0,13)	0,22 (0,18)	-0,15 (0,2)	-0,27*** (0,059)	-0,76*** (0,1)

Srednja škola, četvrti stepen	0,16*** (0,049)	0,086 (0,068)	-0,21* (0,1)	-0,069 (0,11)	0,13*** (0,039)	-0,56*** (0,058)
Viša škola	0,51*** (0,11)	0,21 (0,18)	-0,088 (0,25)	0,49 (0,35)	0,24*** (0,072)	-0,12 (0,15)
Fakultet	0,81*** (0,1)	0,32* (0,13)	0,38 (0,27)	0,2 (0,26)	0,62*** (0,075)	0,34** (0,13)
Opće obrazovanje	0,2 (0,11)	-0,097 (0,15)	0,55* (0,25)	0,1 (0,24)	0,18* (0,084)	-0,5*** (0,11)
Obrazovanje, umjetničke i humanističke nlike	0,24 (0,15)	0,12 (0,19)	-0,49 (0,45)	0,3 (0,34)	0,61*** (0,1)	-0,095 (-0,15)
Društvene nauke, ekonomija i pravo	0,076 (0,098)	-0,0037 (0,14)	0,23 (0,23)	0,045 (0,24)	0,36*** (0,074)	0,088 (0,11)
Prirodne, matematičke i kompjuterske nauke	0,24 (0,2)	-0,15 (0,23)	0,13 (0,51)	0,2 (0,37)	0,13 (0,15)	-0,11 (0,18)
Tehničke i građevinske nauke	0,035 (0,079)	-0,18 (0,12)	0,21 (0,18)	-0,28 (0,19)	0,097 (0,061)	0,24* (0,098)
Poljoprivredne i veterinarske nauke	-0,011 (0,13)	-0,025 (0,19)	-0,43 (0,35)	0,16 (0,3)	0,2 (0,11)	0,19 (0,15)
Zdravstvo i socijalna zaštita	0,52*** (0,15)	0,036 (0,18)	0,69* (0,35)	0,15 (0,29)	0,68*** (0,11)	0,035 (0,13)
Uslužne djelatnosti	0,011 (0,083)	-0,067 (0,12)	0,17 (0,19)	0,021 (0,18)	0,1 (0,063)	0,28** (0,1)
Konstanta	1,2** (0,38)	-3,4** (1,1)	0,44 (0,9)	-1,2 (1,9)	-1,4*** (0,22)	-11*** (0,69)
R-kvadrirano	0,0499	0,0502	0,0318	0,0213	0,354	0,3
Broj posmatranih slučajeva	7.650	2.822	1.607	1.181	17.624	6.197

* p<0,05, ** p<0,01, *** p<0,001.

Izvor i napomene iste kao u Tabeli 2. Izostavljena oblast obrazovanja je "ostalo".

Tabela 4: Rezultati Mincerovih regresija, 2004. i 2007.

	Bez škole	Osnovno	Srednjo-školsko (3 godine)	Viša škola	Fakultet	Mag. / doktorat	
Opća populacija							
2004.	-0,234***	-0,224***	-0,182***	0,156***	0,510***	0,713***	n = 2906
2007.	-0,361***	-0,271***	-0,147***	0,216***	0,444***	0,736***	n = 2792
Mladi (15-30)							
2004.	n/s	n/s	-0,196***	n/s	0,422***	n/a	n = 502
2007.	n/s	-0,283***	n/s	0,376***	0,225***	1,102***	n = 500

Izvor: Proračuni autorice, ankete o potrošnji kućanstava iz 2004. i 2007. Napomena: Povratak je izračunat kao postotak razlike u prihodima za datu oblast obrazovanja za koju je potrebna četverogodišnja srednja stručna spremu. Regresije kontroliraju varijable roda, starosti i kvadrirane starosti (koja predstavlja iskustvo) – varijable za koje se smatra da nisu statistički bitne odrednice plaća.

*** Statistički bitne na 5%

** Statistički bitne na 10%

* Statistički bitne na 15%

Tabela 5: Sažeta statistika varijabli korištenih u (3)

	Posmatranja	Prosjek	Std. dev.	Min	Max
Ovisna varijabla					
Trajanje	7.737	10,59	11,18	0	68
Eksplanatorne varijable					
Ukupni broj korištenih metoda	3.647	3,0	1,4	0	6
Stupilo se u kontakt (sa):					
Biroom za zapošljavanje	3.647	1	0	0	1
Privatnom agencijom	3.647	0,19	0,40	0	1
Poslodavcem	3.647	0,55	0,50	0	1
Putem umrežavanja	3.647	0,81	0,39	0	1
Putem postavljenih oglasa	3.647	0,15	0,35	0	1
Putem pročitanih oglasa	3.647	0,47	0,50	0	1
Korištenjem drugih metoda	3.647	0,30	0,46	0	1

Izvor: Proračun autorice, Anketa o radnoj snazi iz 2008.

Napomena: Dodatne kontrole uvrštene su za varijable starosna dob, obrazovanje, rod. Sažeta statistika ovih varijabli odgovara onoj iz Tabele 1.

Tabela 6: Reg (3) – Utjecaj metode traženja na trajanje nezaposlenosti

Varijabla:	Ovisna varijabla			
	Trajanje nezaposlenosti		Trajanje nezaposlenosti	
	Odrasli (30+)	Mladi (15-30)	Odrasli (30+)	Mladi (15-30)
Ukupan broj metoda	(1) -0,52 (0,87)	(2) -0,7 (0,71)	(3) 18*** (3,6)	(4) 11*** (2,9)
Biro za zapošljavanje			-3,8 (2,9)	-3,6 (2,4)
Privatna agencija			-9,1*** (2,5)	-1,3 (2,3)
Poslodavac			5,1 (3,2)	0,98 (3,1)
Putem umrežavanja			-2,4 (3,2)	-3 (2,6)
Postavljeni oglasi			-0,77 (2,6)	-2,4 (2,7)
Pročitani oglasi			9,3*** (2,4)	2,8 (2,1)
Druge metode			9,3*** (0,71)	2,8 (4,1)
Starosna dob	9,3*** (0,71)	13** (4,1)	9,1*** (0,69)	13** (4,1)
Starosna dob kvadrirana	-0,092*** (0,010)	-0,15 (0,089)	-0,09*** (0,010)	-0,15 (0,09)
Spol (muški)	-2,1 (2,5)	-2,5 (2,3)	-1,7 (2,4)	-2,2 (2,3)
Oženjen	-4,7 (3,1)	-3,8 (3,6)	-4,9 (3,1)	-4 (3,6)
Bez diplome	-6,7 (10)	3 (11)	-0,33 (9,9)	8,5 (12)
Osnovna škola	8,3* (3,3)	4,4 (3,4)	8,2* (3,3)	5 (3,5)
Srednja škola, četvrti stepen	-0,84 (2,7)	-3,6 (2,5)	-0,8 (2,7)	-3,4 (2,6)
Viša škola	-33*** (7,5)	-40*** (5,1)	-32*** (7,5)	-38*** (5,1)
Fakultet	-50*** (3,8)	-51*** (3,7)	-49*** (3,9)	-49*** (4)

Konstanta	-117***	-171***	-132***	-182***
	(11)	(46)	(12)	-46
R-kvadrirana	0,253	0,302	0,268	0,313
Broj posmatranih slučajeva	2.425	1.048	2.425	1.048

* p<0,05, ** p<0,01, *** p<0,001

Izvor: Proračun autorice, Anketa o radnoj snazi iz 2008. Napomena: Koeficijenti predstavljaju mjesečno povećanje jedinice trajanja po jedinici povećanja eksplanatorne varijable.

Tabela 7: Sažeta statistika varijabli korištenih u (4)

	Posma-tranja	Prosjek	Std. dev.	Min	Max
<u>Ovisne varijable</u>					
Zapošljava se(1)	10.101	0,67	0,47	0	1
Učestvuje u radnoj snazi	24.334	0,42	0,49	0	1
<u>Eksplanatorne varijable</u>					
Broj članova kućanstva	24.334	4,1	1,7	1	14
Penzije na osnovu starosne dobi(2)	24.334	0,2	0,4	0	2
Invalidske penzije	24.158	0,1	0,3	0	1
Ratne beneficije(2)	24.334	0,2	0,4	0	2
Dječiji dohodak	24.143	0,1	0,2	0	1
Druge naknade	24.334	0,02	0,15	0	1
Naknada za nezaposlene	24.334	0,02	0,14	0	1
Novčane pošiljke	24.334	0,07	0,26	0	1
Drugi pokloni	24.260	0,05	0,23	0	1
<u>Dodatake kontrolne varijable</u>					
Starosna dob	24.334	38,40	21,95	0	99
Spol (muški)	24.334	0,49	0,50	0	1
Obrazovanje (po kategorijama)	24.334	3,23	1,70	1	8

Izvor: Proračun autorice, Anketa o potrošnji kućanstava iz 2008.

(1) Zaposlenje je uvjetovano uključenošću u kategoriju radne snage. Ono je jednako 1 ukoliko je pojedinac dio radne snage i zaposlen;

(2) Određene kategorije naknada predstavljaju sumu dvije ili više srodnih vrsta naknada.

Tabela 8: Reg (4) – Marginalni utjecaj naknada i novčanih pošiljki na zaposlenost i učešće

Varijabla:	Ovisna varijabla			
	P (zapošljava se)		P (učestvuje u RS)	
	Odrasli (30+)	Mladi (15-30)	Odrasli (30+)	Mladi (15-30)
	(1)	(2)	(3)	(4)
Broj članova kućanstva	0,0429*** (0,0116)	-0,00963 (0,0148)	0,112*** (0,00773)	0,0671*** (0,0125)
Penzije po starosnoj osnovi	-0,261*** (0,0467)	-0,141* (0,0702)	-1,38*** (0,0322)	-0,0959 (0,0581)
Invalidske penzije	-0,234** (0,0764)	-0,172 (0,0882)	-1,05*** (0,0466)	-0,0213 (0,0722)
Ratne beneficije	-0,262*** (0,0412)	-0,0211 (0,0571)	-0,297*** (0,0299)	-0,0424 (0,0431)
Dječiji dohodak	-0,601*** (0,0724)	-0,0995 (0,114)	-0,0403 (0,0548)	-0,225** (0,082)
Druge naknade	-0,371** (0,115)	0,0352 (0,182)	0,0663 (0,0807)	-0,179 (0,13)
Novčane pošiljke	-0,277*** (0,0621)	-0,133 (0,0932)	0,0875 (0,0459)	-0,0328 (0,0714)
Drugi pokloni	-0,655*** (0,0757)	-0,605*** (0,139)	-0,101 (0,0544)	-0,33*** (0,0891)
Naknade za nezaposlenost	-0,272** (0,102)	-0,276 (0,151)	0,284*** (0,0832)	0,225 (0,127)
Starosna dob	0,008*** (0,002)	0,096*** (0,007)	0,001 (0,001)	0,151*** (0,005)
Muško	0,318*** (0,035)	0,367*** (0,0491)	0,708*** (0,025)	0,56*** (0,039)
Obrazovanje	0,134*** (0,014)	0,103*** (0,024)	0,652*** (0,009)	0,208*** (0,019)
Konstanta	-0,424** (0,136)	-2,92*** (0,214)	-2,78*** (0,058)	-4,64*** (0,144)
Broj posmatranih slučajeva	7.036	2.950	18.536	5.495

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Izvor: Proračun autorice, Anketa o potrošnji kućanstava iz 2007.

Napomena: Koeficijenti predstavljaju marginalni utjecaj u prosjeku ovisne varijable, što je izračunato korištenjem probit analize.

Tabela 9: Prihodi od plaća po kategoriji, 2004. g. i 2007. g.

Prosječni godišnji prihodi od plaća, po vrsti vlasništva poslodavca							
Cjelokupno stanovništvo Samo mлади (15-30 g.)							
	2004. g.	2007. g.	Stvarni rast		2004. g.	2007. g.	Stvarni rast
Javno	7.000	9.568	22%	Javno	7.707	8.405	-6%
Privatno	7.605	8.722	0%	Privatno	7.106	8.270	2%
Miješano	5.208	6.473	10%	Miješano	9.789	5.871	-55%
NVO/IO	14.230	10.883	-38%	NVO/IO	16.298	10.209	-52%
Nije navedeno	6.823	10.598	41%	Nije navedeno	16.549	7.414	-70%

Prosječni godišnji prihodi od plaća, po vrsti ugovora o zapošljavanju							
Cjelokupno stanovništvo Samo mлади (15-30 g.)							
	2004. g.	2007. g.	Stvarni rast		2004. g.	2007. g.	Stvarni rast
Trajni / na neodređeno	7.514	9.530	12%	Trajni / na neodređeno	7.801	8.962	0%
Kratkoročni / na određeno	6.074	7.214	4%	Kratkoročni / na određeno	6.052	7.213	5%
Bez ugovora / periodična aktivnost	6.690	6.812	-13%	Bez ugovora / periodična aktivnost	7.643	6.925	-24%
Po obavljenom poslu	5.588	6.506	2%	Po obavljenom poslu	6.265	6.446	-12%
Sezonski	8.685	9.843	-1%	Sezonski	9.837	10.742	-5%
Nije navedeno	7.708	9.608	10%	Nije navedeno	11.062	15.060	22%

Izvori: Ankete o potrošnji kućanstva iz 2004. g. i 2007. g. po proračunu autorice.
Procjene broja stanovnika izračunate su korištenjem podataka iz anketa, ali zasnovane su samo na prosječnim plaćama za kućanstva sa samo jednom osobom koja zarađuje u porodici (zbog potrebe da se utvrde prihodi pojedinca). Zbog činjenice da su plaće osobe koja jedina zarađuje u porodici sistematski različite od osoba koje nisu jedini koji zarađuju u porodici, rezultati bi mogli biti pristrani. Stopi stvarnog rasta zasnivaju se na ukupnoj inflaciji od 14,6% između 2004. g. i 2007. g. po podacima iz Centralne banke Bosne i Hercegovine.

Tabela 10: Prihodi od plaća po kategoriji, 2004. g. i 2007. g. (nastavak prethodne tabele)

Prosječni godišnji prihodi od plaća, po vrsti profesije							
Cjelokupno stanovništvo				Samo mladi (15-30 g.)			
	2004. g.	2007. g.	Stvarni rast		2004. g.	2007. g.	Stvarni rast
Oružane snage	8.098	11.008	21%	Oružane snage	6.662	9.800	32%
Zakonodavci, visoki dužnosnici i direktori	13.530	17.976	18%	Zakonodavci, visoki dužnosnici i direktori	8.874	18.294	92%
Stručnjaci, naučnici i tehnolozi	11.245	13.286	4%	Stručnjaci, naučnici i tehnolozi	10.765	11.476	-8%
Tehničari i stručni saradnici	7.665	9.286	8%	Tehničari i stručni saradnici	7.891	8.500	-7%
Administrativni stručnjaci i službenici	8.321	10.359	10%	Administrativni stručnjaci i službenici	10.431	9.405	-24%
Stručnjaci uslužnih i trgovinskih djelatnosti	6.923	8.773	12%	Stručnjaci uslužnih i trgovinskih djelatnosti	6.515	7.910	7%

Poljoprivrednici, lovci, šumari i ribolovci	8.616	9.734	-2%	Poljoprivrednici, lovci, šumari i ribolovci	10.351	12.738	8%
Zanatlige i radnici neindustrijskih struka	5.971	7.351	9%	Zanatlige i radnici neindustrijskih struka	6.623	7.590	0%
Rukovaoci pogona i mašina, monteri	6.833	7.875	1%	Rukovaoci pogona i mašina, monteri	7.675	7.614	-15%
Nekvalificirani radnici (s nižom stručnom spremom)	5.674	6.994	9%	Nekvalificirani radnici (s nižom stručnom spremom)	6.632	6.616	-15%
Nije navedeno	7.122	8.487	5%	Nije navedeno	7.262	6.301	-28%

Izvori: Ankete o potrošnji kućanstva iz 2004. g. i 2007. g., po proračunu autorice.

Tabela 10 (nastavak): Prihodi od plaća po kategoriji, 2004. g. i 2007. g.

Prosječni godišnji prihodi od plaća, po vrsti aktivnosti							
Cjelokupno stanovništvo				Samo mladi (15-30 g.)			
2004. g. 2007. g. Stvarni rast				2004. g. 2007. g. Stvarni rast			
Poljoprivreda, lov, šumarstvo	8.066	9.214	0%	Poljoprivreda, lov, šumarstvo	10.178	11.047	-6%
Ribolov	8.797	7.816	-26%	Ribolov	n/d	n/d	n/d
Rudarstvo i eksploatacija kamena	6.199	8.437	21%	Rudarstvo i eksploatacija kamena	5.902	7.181	7%
Proizvodnja	5.404	6.892	13%	Proizvodnja	5.581	7.013	11%
Struja, plin i vodosnabdijevanje	7.561	10.125	19%	Struja, plin i vodosnabdijevanje	7.744	7.894	-13%
Građevinarstvo	6.742	8.077	5%	Građevinarstvo	5.942	7.775	16%
Veleprodaja, maloprodaja, trgovina	7.442	9.024	7%	Veleprodaja, maloprodaja, trgovina	6.951	8.771	12%
Hotelijerstvo, hoteli, restorani	6.135	8.555	25%	Hotelijerstvo, hoteli, restorani	5.202	6.984	20%
Prijevoz, skladištenje, komunikacije	8.082	9.490	3%	Prijevoz, skladištenje, komunikacije	8.705	8.097	-22%
Finansijsko posredovanje	8.988	12.774	28%	Finansijsko posredovanje	8.538	9.164	-7%
Prodaja nekretnina, iznajmljivanje i poslovne usluge	10.345	18.384	63%	Prodaja nekretnina, iznajmljivanje i poslovne usluge	8.986	9.600	-8%
Javna uprava, odbrana, socijalna zaštita	9.088	10.715	3%	Javna uprava, odbrana, socijalna zaštita	9.879	7.219	-42%
Obrazovanje	8.177	9.926	7%	Obrazovanje	9.090	11.271	9%
Zdravstvo i socijalni rad	8.653	10.417	6%	Zdravstvo i socijalni rad	8.161	11.290	24%

Ostale usluge vezane za zajednicu, društvo i pojedinca	8.085	9.250	0%	Ostale usluge vezane za zajednicu, društvo i pojedinca	7.823	6.959	-26%
Privatna domaćinstva	9.984	8.881	-26%	Privatna domaćinstva	9.899	3.600	-78%
Međunarodne organizacije	11.245	13.872	9%	Međunarodne organizacije	7.676	8.419	-5%

Izvori: Ankete o potrošnji kućanstva iz 2004. g. i 2007. g., po proračunu autorice.

